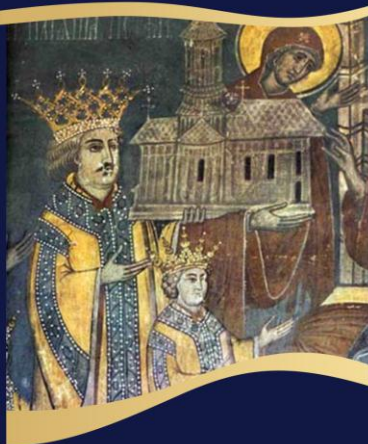

Arhivele Bistriței

Fascicula I

Petru Rareș și bistrițenii

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

ARHIVELE BISTRITEI

FASCICULA I

PETRU RAREȘ ȘI BISTRITENII

Seria: *Istorie – Societate – Cultură*

**Lucrare apărută cu sprijinul
Complexului Muzeal Județean Bistrița-Năsăud**

**Fascicula cuprinde conferințele Seminarului de Istorie
„Petru Rareș și bistrițenii”, organizat la Bistrița,
în ziua de 17 noiembrie 2015**

PETRU RAREȘ ȘI BISTRITENII

**COORDONATOR:
MIRCEA GELU BUTA**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2016

Referenți științifici:

Adrian Onofreiu, doctor în Istorie;

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale

Lucian Vaida, doctor în Istorie;

Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Năsăud

ISBN general 978-973-595-960-9;

ISBN specific 978-973-595-962-3

© 2016 Coordonatorul volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul coordonatorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Redactare: Camelia-Ionela Strungari

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu, nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Rosturile istoriei

MIRCEA GELU BUTA¹

Într-o societate poate prea încinsă de lupta pentru putere, întoarcerea la istoria autentică poate fi benefică pentru a mai îndrepta înțelegerea lucrurilor. Deși dogma democrației zice că istoria este făcută de poporul suveran, lucrurile nu stau întotdeauna așa, iar românii au primit nenumărate lecții usturătoare în acest sens.

Impulsul de a lovi pe cineva, fără să știi cine-l ține de lesă, s-a dovedit o mare greșeală tactică. De multe ori, socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg, înțelegând prin aceasta globalizarea, adică lumea întreagă. Poporul, oricât crede că e suveran, nu decide de unul singur. Când te apuci să faci tulburare, trebuie să te gândești dacă nu cumva încurci treburile altora, ale căror interese sunt, uneori, ușor diferite. Aceasta explică de ce istoria se scrie și se rescrie mereu de către fiecare generație, după exigențele științifice și metodologia timpului, dar și de interesele politico-economice ale momentului.

Există istorici grijulii, care simt nevoia să-și asume întreaga experiență umană, toate aspectele socialului, în căutarea unei istorii totale, a unei globalități integratoare, care să ofere explicații convingătoare despre om și societate. Aceștia sunt cei care propun ca instrument de lucru antropologia istorică, care, prin abordarea multidisciplinară, ar putea, în orizontul secolului XXI, să spargă plafonul și să împingă înainte și cu folos frontierele cunoașterii.

Nu același lucru l-am putea spune despre cei care încearcă devalorizarea autoflagelantă a oricărui reper semnificativ din istoria noastră

---

¹ Mircea Gelu Buta, Prof. Dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, UBB Cluj-Napoca, e-mail: *butamircea@yahoo.com*

reală sau din producția intelectuală românească a ultimelor două secole. În ce-i privește pe „demitizatori”, aceștia ar trebui să-și reamintească ce s-a întâmplat cu Orfeu, când a început să cânte din lira lui. Sirenele, care-i atrăgeau pe marinari spre adâncul apelor cu melodiile lor suave, au căzut pradă propriului cântec, transformându-se în stânci. Orfeu este timpul, așa deci gândiți-vă, dragi „demitizatori”, dacă, odată cu trecerea vremii, va mai rămâne ceva din ceea ce scrieți.

Un prieten m-a întrebat, poate pe bună dreptate, ce ne-a venit așa, dintr-odată, să povestim despre domnii Moldovei, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, despre ținuturile Bistriței și Ciceului și, nu în ultimul rând, despre vechea Episcopie a Vadului. Într-adevăr, este vorba despre fapte petrecute cu mult timp în urmă, dar care, iată, a venit vremea să le reîmpros-pătăm și să le argumentăm, pentru a găsi răspunsuri la interogații de felul: *Merită Petru Rareș să fie cinstit de ardeleni, iar chipul său să fie immortalizat într-una din piețele municipiului Bistrița? De ce este nevoie să menținem vie, în conștiința publică, denumirea de Episcopia Vadului și să n-o înlocuim, așa cum unele voci o cer, cu Bistrița, Beclean pe Someș sau Dej? Merită să fie reconstruite mănăstirile din Ardeal, ctitorite de Ștefan cel Mare, Petru Rareș și alți domni moldoveni?*

Într-o Europă a națiunilor, formarea statului român modern este văzută drept consecință a unei permanențe culturale mai degrabă decât ca rezultatul unor ecuații geopolitice. Astfel, legăturile lui Petru Rareș cu bistrițenii reprezintă, de fapt, legăturile istorice dintre Moldova și Transilvania, o realitate care în multe privințe poartă germenii Uniunii Europene de azi, cu condiția ca analiza să fie deschisă și aplicată pe document și să nu pornească de la clișeele care au fost create și răspândite prin tendințele politice manifeste de-a lungul vremii și nu datorate cercetării științifice autentice.

Lanțul munților Carpați a constituit nu doar un obstacol natural în calea expansiunii dinspre est și vest, ci și o oportunitate pentru locuitorii acestor meleaguri, orașe precum Bistrița dezvoltându-se tocmai pe fondul nevoilor comerciale dintre apusul și răsăritul continentului. Iată o dezvoltare regională extinsă, în care locuitorii de pe cele două

versante ale Carpaților vorbesc aceeași limbă și au o religie comună. O realitate etnică și culturală care poartă, în primul rând, amprenta Bisericii Ortodoxe, multiplicarea manuscriselor bisericești din mănăstiri fiind prima formă structurată și de durată care a perpetuat și consolidat baza etnică și spirituală pe care avea să se formeze mai târziu națiunea română.

Legăturile culturale au facilitat schimburile economice, care s-au dovedit întotdeauna mult mai mobile, fiind condiționate în primul rând de profit, și nu de apartenențe statale, confesionale sau politice. Pe fondul acestor relații complexe și durabile, domnitorii Moldovei au dobândit, fie prin donație, fie prin cumpărare, domenii extinse în Transilvania, parteneriatele politice și dinastice fiind întărite prin înscrisuri, dar și consemnate în documentele aflate în arhivele mănăstirești, care ar merita un studiu sporit din partea cercetătorilor.

În mod paradoxal, Marea Unire a adus în prim plan alte preocupări, ambiții și interese, iar treptat istoria medievală a Transilvaniei a fost uitată sau păstrată în clișee care nu mai țineau cont de documentarea științifică, având în primul rând scopul de a servi propagandei politice, în contextul concret al momentului respectiv.

Tocmai fiindcă populația românească nu a fost o prezență majoră în multe din orașele ardelen (Bistrița, de exemplu, a fost construită și administrată multă vreme de sași), este important să reținem că orașele au jucat mai mult un rol economic și politic în Evul Mediu, cultura dezvoltându-se în acele vremuri cu precădere în lăcașele de cult, mai ales în mănăstiri, unde elementul autohton ortodox era predominant, situație care i-a permis în timp să se extindă și în marile orașe.

Iată de ce trebuie să acordăm mai multă atenție monumentelor care amintesc de acest trecut, mai ales că unele dintre ele au fost distruse sau se află în paragină, iar starea lor nu mai inspiră și nu mai transmite semnificația profundă prin care existența noastră ca popor se justifică și în continuare.

Este aceasta o procupare cu atât mai folositoare și necesară, cu cât prezentul, datorită facilității cu care oricine poate comunica și publica,

este invadat de teorii pseudoștiințifice care vizează senzaționalul, pentru a atrage atenția asupra autorului și nicidecum pentru a dezvălui un adevăr profund. Facilitatea duce în mod inevitabil la superficialitate, astfel încât riscul de a dilua până la pierderea sensului unor valori este la fel de mare acum, ca și în tulburata epocă medievală.

Este momentul ca multe din aceste neliniști să fie discutate și lămurite, pe cât se poate, de oameni a căror expertiză în domeniu nu poate fi pusă sub semnul întrebării, iar inevitabilele tensiuni să fie înlocuite, în cele din urmă, de armonia pe care numai adevărul și înțelepciunea o pot da.

Cuvânt duhovnicesc: Episcopia Vadului este Bistrița

† ÎPS ANDREI ANDREICUȚ¹

*Domnule Președinte al Consiliului Județean,
Domnule Rector,
Părinte Președinte al Senatului Universității „Babeș-Bolyai”,
Domnule Director și organizator al acestei întâlniri cu caracter
științific,
Preacucernici părinți, distinși oameni de cultură, onorată asistență!*

Anul care se va încheia peste o lună a fost dedicat, de către Sfântul Sinod, misiunii în parohii și în mănăstiri, precum și Sfântului Ioan Gură de Aur și altor mari păstori de suflete, iar eu cred că această manifestare științifică de azi se încadrează în genericul pe care l-a fixat Sfântul Sinod, *Anul Sfântului Ioan Gură de Aur și al marilor păstori de suflete*. De ce se încadrează? Pentru că este vorba tocmai de o instituție care, o vreme destul de îndelungată, a făcut misiune deosebită pentru județul Bistrița-Năsăud. E vorba de Episcopia de la Vad.

Vedeți, și numele actual al Arhiepiscopiei noastre începe cu acest cuvânt: Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului, iar cuvântul acesta a rămas pentru că are o valoare deosebită. Mai mult decât mine, ne va spune lucrul acesta Domnul Rector Ioan-Aurel Pop, academician de foarte tânăr și cel mai bun istoric al nostru.

Am spus că anul acesta este dedicat marilor păstori de suflete, iar în această Episcopie de la Vad au păstorit mari păstori. Nu sunt eu

---

¹ † ÎPS Andrei Andreicuț, Arhiepiscop al Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolit al Clujului, Maramureșului și Sălajului, e-mail: secretariat@mitropolia-clujului.ro

istoricul care să detaliez, dar – ca și domniile voastre – știu că încă de pe vremea lui Ștefan s-a întemeiat Episcopia de la Vad și că ea avea jurisdicție în domeniul Vadului, pe care îl primise Ștefan cel Mare de la regele Matei Corvin. Amănuntele din istorie le vor limpezi mai bine specialiștii, dar în bătăliile purtate de Ștefan cel Mare cu turcii, aceștia din urmă i-au luat Chilia și Cetatea Albă. Ștefan cel Mare și urmașii lui, ca să aibă un loc de refugiu în caz de restriște, au primit de la Matei Corvin domeniul de la Ciceu și de la Cetatea de Baltă. Domeniul Ciceului, așa am înțeles din cele scrise, în prima fază cuprindea și Episcopia de la Vad, satele de pe Someș și până mai sus de Beclean, iar jos, până la Răstoci, până treci de Jibou. Istoricii afirmă că, mai târziu, Ștefan cel Mare a cumpărat și alte sate și a adus Episcopia de la Vad până prin părțile Târgului Lăpuș, iar, în sus, în amonte, pe vremea lui Petru Rareș, inclusiv Bistrița și Rodna au intrat în Episcopia Vadului. Așa se face că acest nume ne este foarte drag și când este citit stereotip în Biserică sau când este citită titulatura Arhiepiscopiei noastre. În general, creștinul de rând nu-și dă seama că denumirea Episcopiei începe cu Bistrița, nu cu titulatura de Cluj, că dacă ar începe cu cea de Cluj, ar trebui să fie invers: Episcopia Feleacului, Vadului și Clujului, dar este a Vadului, Feleacului și Clujului.

Toate aceste lucruri ne-au determinat, provocat fiind de domnul președinte și de domnul director, să le medităm astăzi, iar eu le-am legat de acest An al misiunii Sfântului Ioan Gură de Aur și al marilor păstori de suflute de la Vad. Este o realitate că, pentru neamul nostru românesc, Biserica este coloana vertebrală și atunci înțelegem cât de importantă a fost această Episcopie; de fapt, atâta vreme cât Dumnezeu a ajutat să fie în viață, că mai târziu a dispărut, fiind lovită de valurile istoriei. Atunci când Dumnezeu ne-a ajutat ca să se făurească din nou România Mare, una din primele griji ale bărbaților de seamă de atunci a fost să refacă și Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului și așteptăm cu drag să dea Dumnezeu să fim sănătoși la aniversarea din 2018, când se vor împlini 100 de ani de la Marea Unire, când ne vom aduce aminte că, după ce s-a realizat Marea Unire, s-au refăcut și eparhiile care

dispăruseră din pricina vremurilor vitrege, inclusiv Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului.

Bine v-am găsit! Cum zice și Sfânta Scriptură, pentru noi argumentele puternice sunt de aici, dar argumentul puternic duhovnicesc este doar unul, din Epistola către Evrei, capitolul 13, versetul 7 și cu asta încheiem: „*Aduceți-vă aminte de mai marii voștri care v-au grăit vouă cuvântul lui Dumnezeu, priviți cu luare aminte cum și-au încheiat viața și urmați-le credința*”, mai marii voștri de la Vad.

Ierarhia bisericească a românilor din ținuturile bistrițene în secolele XIV–XVII

IOAN-AUREL POP¹

Episcopia de la Vad este considerată, ca și Feleacul, un simbol tradițional transilvănean al lui Ștefan cel Mare, poate și datorită faptului că satul Vad se afla pe domeniul Ciceului, stăpânit efectiv de către pomenitul domn al Moldovei. Dincolo de această tradiție însă, întreaga istorie medievală a regiunii Bistriței – și cu atât mai mult istoria bisericească – se leagă de trecutul Moldovei.

Episcopia Vadului se plasează, în linii mari, pe teritoriul vechii Stavropighii de la Peri, ctitoria familiei maramureșene a Drăgoșșilor, recunoscută ca atare de către Patriarhia ecumenică de la Constantinopol în anul 1391. În momentul fondării, Stavropighia Perilor (cu autoritate episcopală) își împărțea jurisdicția asupra teritoriului Transilvaniei cu Mitropolia Ungrovlahiei (de la Argeș) și cu Mitropolia Severinului (care, conform vechii unități politice a Văii Jiului, oltean și ardelean, de pe vremea lui Litovoi I, oblăduia și aria Țării Hațegului). Decizia Patriarhiei ecumenice de întemeiere a Stavropighiei de la Peri, cerută de frații Drag și Baliță (fiii lui Sas, voievodul Moldovei) și susținută de regalitatea ungară (prin Sigismund de Luxemburg) și de domnia Țării Românești (prin Mircea cel Bătrân), avea să confere egumenului Perilor autoritatea de locțiitor patriarhal și atribuții pe măsură. Situația aceasta de jurisdicție canonică, statornicită la 1391, asupra ținutului Maramureșului, Transilvaniei nordice și Crișanei, avea să dureze până spre jumătatea secolului al XV-lea. Cu puțini ani înainte de semnarea

---

¹ Ioan-Aurel Pop, Acad. Prof. Univ. Dr., Rectorul UBB Cluj-Napoca, e-mail: *rector@ubbcluj.ro*

actului unirii religioase de la Florența (1439), în timpul desfășurării complicatului conciliu de la Basel-Ferrara-Florența-Roma (1431–1445), papa Eugeniu al IV-lea, în contextul negocierilor unioniste din epocă, încredința mitropolitului Moldovei, Grigore (atras la catolicism și numit „arhiepiscop al Moldovlahiei”), la 1436, misiunea de atragere la unire a ortodocșilor („grecilor”) din țara sa, numiți „moldovalahi”, dar și a „vlahilor” și „bulgarilor” din Ungaria și de la hotarele sale². Cum se știe, unirea s-a semnat la Florența, în 1439, dar transpunerea sa în practică nu a fost de lungă durată, reducându-se la câteva decenii. Nu se cunosc acte din care să reiasă exercitarea efectivă a oblăduirii Mitropoliei Moldovei asupra bisericilor românești din Transilvania în anii imediat următori evenimentelor din 1436–1439. O adevărată autoritate moldovenească s-a exercitat în regiunea Bistriței abia spre finalul domniei lui Ștefan cel Mare, când, prin 1488–1489, se restabilesc (la intervenția papei Inocențiu al VIII-lea, care pregătea o nouă cruciadă) relațiile bune dintre Matia Corvin și Ștefan cel Mare. În acest context, principele Moldovei primea domeniile Ciceului și Cetății de Baltă.

În privința autorității religioase însă, lucrurile sunt mai complexe. Stavropighia Perilor era încă în plină activitate în anii 1490, funcționând în cadrele Mitropoliei de la Feleac, cu centrul pe domeniul regal al Feleacului, la mică distanță de Cluj. Înalta instituție cu sediul în satul Feleac poate fi numită „Arhiepiscopia din Transilvania” sau „Mitropolia Severinului și a Transilvaniei”, în condițiile în care, în funcție de emitent, și titlul întâi stătătorului său oscilează între arhiepiscop și mitropolit³. Subordonarea – necanonică – prin decizia lui Vladislav al II-lea, regele

² *Acta Eugenii Papae IV (1431–1447) e Vaticanis aliisque regestis*, collegit notisque illustravit, G. Fedalto (ed.), Romae, p. 229–230 (nr. 421), p. 230 (nr. 422). În două documente papale din 1436 este pomenit un mitropolit Grigore al Moldovalahiei, recunoscut drept arhiepiscop al Moldovei, în urma acceptării autorității pontifului roman. În documentul din 10 martie 1436, se vorbește despre unirea românilor și bulgarilor (*Valahos, Vulgaros et Moldovlahos*), „aflați în țară sau la hotarele Ungariei” (*in regno seu confinibus Hungarie existentes*). Din salvoconduct reiese că mitropolitul Grigore făcuse drumul la Roma și trecuse la unire în prezența papei.

³ În documentele latine catolice, mitropoliții ortodocși sunt numiți cel mai adesea arhiepiscopi.

Ungariei, a Stavropighiei din Peri față de Arhiepiscopia din Transilvania s-a produs în anul 1494, la o lună după congresul jagiellon de familie de la Lewocza, unde se decisese detronarea lui Ștefan cel Mare și înlocuirea sa cu Sigismund Jagiello, fratele regelui Ungariei (Vladislav al II-lea) și al regelui Poloniei (Jan Albert), cu toți fiii lui Cazimir al IV-lea. Subordonarea aceasta a Stavropighiei din Peri poate să fi fost gândită ca o mască a adevăratelor intenții ale Jagiellonilor față de Ștefan cel Mare și față de Alexandru, fiul și moștenitorul acestuia, decedat în condiții neclare, „la oaste”, în 1496 și căsătorit la 1489 cu Maria, fiica lui Bartolomeu Dragffy (urmașul legal al Drăgoșeștilor, co-voievod, din 1493 și voievod, din 1495, al Transilvaniei). În anii 1497–1498 s-a produs conspirația împăratului romano-german și a lui Ștefan cel Mare contra Jagiellonilor, mai ales împotriva lui Vladislav al II-lea al Ungariei. În acest context, marcat și de campania lui Jan Albert contra Moldovei, Bartolomeu Dragffy, ca și o bună parte din nobilimea ungară, a acționat împotriva intereselor coroanelor jagiellone, împiedicând detronarea lui Ștefan cel Mare. Pe fondul acesta, oamenii de încredere ai domnului Moldovei, logofătul Ioan Tăutul și vistiernicul Isac, fac donații importante la Peri și, respectiv, la Feleac (1498). Este posibil ca gesturile de munificență a celor doi înalți demnitari moldoveni să fie și o răsplată pentru susținerea de care beneficiase Ștefan cel Mare din partea Perilor și Feleacului în timpul campaniei polone din Moldova din toamna anului 1497.

Din moment ce, din punct de vedere al administrației ecleziastice, Episcopia Vadului s-a plasat peste teritoriul Stavropighiei Perilor, este de presupus că fondarea Vadului să fi fost ulterioară acestor evenimente, când scaunul maramureșean era încă atât de activ. După cunoștințele actuale, apariția Vadului, în ciuda tradiției, se poate plasa între anii 1500 (moartea lui Bartolomeu Dragffy) și 1531 (menționarea certă a lui Anastasie ca episcop de Vad). La rigoare, limita superioară poate coborî cu doi ani, în 1529, când se produce intervenția militară a lui Petru Rareș în Transilvania, de partea grupării lui Ioan Zapolya (filotoman) și contra intereselor casei habsburgice și când Anastasie,

starețul Putnei, menționat drept episcop, acționează ca un adevărat căpitan de oști. În intervalul 1500–1531 sunt câteva momente care ar fi putut favoriza fondarea episcopiei de la Vad și anume: tensiunile din 1500–1501, pricinuite de moartea lui Bartolomeu Dragffy; tensiunile și conflictele ungaro-moldave din anii 1504–1506/1507, cauzate de moartea lui Ștefan cel Mare și de ridicarea la domnie a fiului său, Bogdan; tensiunile și conflictele ungaro-moldave din anii 1517–1518, legate de succesiunea dintre Bogdan al III-lea cel Orb și Ștefan al IV-lea (Ștefăniță), când cardinalul Toma Bakócz, arhiepiscopul de Strigoni, a încercat s-o căsătorească pe fiica lui Alexandru și a Mariei, adică pe nepoata lui Ștefan cel Mare și a lui Bartolomeu Dragffy, cu unii dintre baronii Regatului Ungariei (pentru ca întinsele ei drepturi transilvane și moldovenești să ajungă sub controlul ambițiosului prelat, care acționa ca un suveran); tensiunile și conflictele ungaro-polono-moldave din 1523, când domnul moldovean, cu suportul Casei de Habsburg, elimină partida pro-jagiellonă și pro-otomană (condusă de hatmanul Luca Arbure) de la putere din Moldova⁴. Cel mai prielnic moment pare să fi fost, totuși, intervenția militară a moldovenilor de la 1529 sau cei doi ani imediat următori.

Ridicarea bisericii de piatră, păstrate până astăzi (cu transformări), nu se poate plasa, se pare, înainte de 1504⁵. Din punct de vedere arheologic, cercetările încă inedite (nepublicate integral) de la începutul anilor 1970, ale Marianeî Beldie-Dumitrache, aşază zidirea bisericii episcopale de la Vad prin anii 1520. Primii reprezentanți ai domniei Moldovei apar pe domeniul Ciceului, ca și pe cel al Cetății de Baltă (pe Târnave), abia după 1490. De aceea, în acord cu datele disponibile, Vadul se înfățișează mai mult ca o eparhie în componența unei

---

⁴ În același an, 1523, este menționat un episod demn de notat: comunitatea sau adunarea cnezilor din Valea Rodnei, în frunte cu preoții Matei, Șandru și Petru, cer voie magistratului Bistriței să reînnoiască vechea mănăstire dintre satele Hordou (azi George Coșbuc) și Telciu. În documentul care atestă această deputație nu apare menționat niciun for episcopal, iar legătura (făcută în istoriografie) cu un pretins episcop Ilarion este pur ipotetică.

⁵ M. Porumb, *op. cit.*, pp. 91–92.

mitropolii transilvane (așa cum ajunseseră să fie și Perii, pe care-i substituise) decât ca o creație moldavă de sine stătătoare. De asemenea, spre deosebire de Feleac, Vadul nu este numit niciodată arhiepiscopie (în documente latine) sau mitropolie (în acte moldovene slavone). Totuși, amprenta Moldovei rămâne și la Vad incontestabilă, mai întâi prin așezarea sa pe un domeniu al domnului Moldovei și apoi prin cel dintâi episcop cunoscut în mod sigur, Anastasie, fost egumen al Putnei. Episcopia Vadului avea (conform unei mărturii din 1553) satele Vad și Suarăș (deținute *ab antiquo*), la care s-au adăugat, grație lui Petru Rareș, Bogata de Jos, Bogata de Sus și o moară în Câțcău. Cel dintâi vlădică⁶ cert a fost amintitul Anastasie (până la 1546), care înzestra la 1531 biserica episcopală cu o icoană ferecată în argint aurit. Prin urmare, Anastasie a fost contemporan cu toată perioada de domnie a lui Petru Rareș, domnul și suveranul său, pe care l-a slujit cu credință. El a dobândit un mare prestigiu și o autoritate sporită, intitulându-se pentru o perioadă (circa 1534-circa 1537) „episcop de Vad și Feleac”. Următorul ierarh este Tarasie (1546–1550), tot din Moldova. În 1546, la instalarea lui Tarasie, Petru Rareș le scria bistrițenilor că l-a desemnat pe Tarasie drept episcop al Vadului și că „oriunde ar fi preoți ai românilor” (*ubique fuerint presbyteri Walachorum*), aceștia trebuiau să asculte de numitul ierarh, așa cum fusese și înainte⁷. La 1550, Iliș Vodă îl recomanda bistrițenilor pe „prea cucernicul” Gheorghe, episcop de Vad (1550–1557)⁸. Este cert că după donarea Ciceului și apoi a Bistriței, Ungurașului și Rodnei, oblăduirea mitropoliei și a domniei Moldovei era o prezență vie în nordul Transilvaniei (și nu numai aici).

Cum se ajunsese la această situație, în condițiile exarhatului tradițional „al Plaiurilor și a toată Ungaria”, deținut din vechime de mitropolii Ungrovlahiei? Cu alte cuvinte, cunoscut fiind faptul că biserica transilvană se afla sub oblăduirea mitropoliților Țării Românești, în ce

⁶ Se pomeniște, în anumite contexte, și un episcop Ilarion, neconfirmat ca rezidând la Vad.

⁷ Hurmuzaki, vol. XV/1, p. 453.

⁸ Șt. Pascu, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, p. 18.

împrejurări și cum se impusese în aceste regiuni autoritatea mitropolilor de la Suceava? Răspunsul nu este simplu, dar el se leagă, cu siguranță, de raporturile celor două țări române extracarpătice cu Ungaria, de relațiile dintre aceste două țări românești și de stăpânirile multor zeci de sate de către domnii de peste munți în Transilvania. Era tot mai clar, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, că „cea de-a doua libertate românească” (așa cum numise Nicolae Iorga Moldova) dobândise un prestigiu și o putere mai mari decât voievodatul sud carpatic. Ștefan cel Mare (născut din mamă munteancă), dacă nu dorea să domnească el însuși la Târgoviște, a fost mereu preocupat să impună acolo un domn credincios, supus lui, aflat sub tutela sa, gata să îndeplinească politica sa. Această superioritate a domniei Moldovei față de cea a Țării Românești trebuia să se manifeste cumva și în raport cu patronajul spiritual exercitat asupra ortodocșilor (românilor) din Transilvania și Ungaria. Este ceea ce a făcut Ștefan cel Mare, profitând și de raporturile sale speciale cu Matia Corvinul și de cele două mari domenii primite în Transilvania. Astfel, prin ridicarea centrului arhiepiscopal (mitropolitan) de la Feleac, Moldova își impunea oblăduirea asupra ortodoxiei transilvane, bănățene și din părțile vestice în general, lipsind Țara Românească de acest atribut. Mărimea ariei de autoritate a eparhiei Feleacului se vede din așezarea egumenului de la Peri (odinioară subordonat direct patriarhului ecumenic de la Constantinopol) sub ascultarea arhiepiscopului de Transilvania (actul din 1494) și din supunerea care i-o datorau până și brașovenii. Cu alte cuvinte, înainte de 1500, ortodoxia românească transilvană era supusă aceluiași arhiepiscop (recunoscut și de autoritatea Regatului Ungariei) de la Carpații Păduroși până la Carpații Meridionali (sau Alpii Transilvaniei). Mai concret, spațiile istorice care vin să susțină deschiderea românească a „arhiepiscopiei” Feleacului erau Mărginimea cu Săliștea Sibiului, regiunea Brașovului, Severinul, Moldova, Țara Hațegului, Banatul și Maramureșul⁹. Vadul, ridicat de Ștefan cel Mare ori, mai probabil,

---

⁹ Al. Simon, *op. cit.*, p. 98.

de Petru Rareș, a fost creat ca episcopie nu împotriva mitropoliei de la Feleac, ci, dimpotrivă, spre susținerea sa și cu acordul autorităților locului. De aceea, este posibil să vedem la începutul funcționării Vadului o etapă a sa în care avea statutul de episcopie sufragana a mitropoliei Feleacului.

Totuși, în jurul anilor 1530, lucrurile aveau să se schimbe¹⁰. O mărturie directă, alături de altele, este drumul lui Petru de Feleac (ruda lui Danciu) spre hirotonire nu la Suceava, după obiceiul mai nou, ci la sud de Carpați, în Țara Românească (la 1537), după cutuma mai veche. O ruptură între Moldova și Feleac se va fi produs între anii 1529 și 1536, odată cu marile schimbări politice din Ungaria, cu rivalitățile și luptele dintre cei doi regi, Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg, cu alianțele schimbătoare făcute de Petru Rareș cu aceștia, de raporturile acestor regi cu ambii principii români, de la sud și est de Carpați. Sub moldoveanul Anastasie, Vadul – de pe domeniul lui Petru Rareș – are deja preeminență asupra Feleacului, episcopul, cu reședința la Vad, intitulându-se, la 1536, cum s-a văzut, „de Vad și de Feleac” (profitând, probabil, de vacanța de trei ani de după moartea lui Danciu).

Firește, istoricii au încercat să explice în sensuri variate aceste avatururi, ca și unele „libertăți” (sub formă de privilegii, de fapt oficializări ale unor realități vechi) acordate românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, de la recunoașterea expresă de către puterea centrală catolică a arhiepiscopului ortodox de Transilvania până la scutirile acordate preoților și enoriașilor români. Toate trebuie puse și sub semnul cruciadei târzii, când toți creștinii erau chemați să lupte împreună în numele Crucii, pentru apărarea civilizației europene asaltate de Islam, în contextul atmosferei post-florentine. Decizia de unire religioasă, luată la 1439, de către cele mai înalte autorități ale lumii latine (papa și împăratul) și bizantine (patriarhul și basileul) – în ciuda a ceea ce se spune și crede, uneori, prea grăbit –, lăsase urme de oarecare durată în Europa Centrală

---

¹⁰ *Ibidem*, pp. 106–108.

și Orientală. Nu trebuie uitat că semnătura lui Damian, mitropolitul Moldovei (altul decât Grigore, numit mitropolit al Moldovlahiei și atras spre Roma încă din 1436), se afla depusă pe actul de unire de la Florența, nici că mănăstirea din Peri, aflată apoi în arhiepiscopia Feleacului, primise unirea oficial (înainte de 1442, fără să se cunoască data respingerii sale), nici că episcopul Macarie de Halici venise în Transilvania, sprijinit de autorități, să predice unirea. Toate acestea au creat, deopotrivă printre români și printre autoritățile ungaro-transilvane, o anumită atmosferă de moderație și de acceptare a celuilalt, de recunoaștere limitată a ortodoxiei printre latini și de orientare timidă pro-unionistă printre bizantini. Speranța acestora din urmă era, desigur, traiul mai suportabil printre stăpânii străini, într-o lume în care modelul bizantin pălea tot mai mult, iar sprijinul acestui pol de putere bizantin era tot mai slab, în condițiile captivității islamice a Marii Biserici.

După 1550, se stinge și gloria medievală a Feleacului mitropolitan. Următorul mitropolit, Ioan de Peșteana, provenea din Țara Hațegului, adică din sudul Transilvaniei. Treptat, avea să se impună, după Feleac, reședința mitropolitană de la Alba Iulia (Bălgrad). Faptul se va fi petrecut și datorită stabilirii capitalei princiare în acest oraș de pe Mureș. Primul mitropolit care a rezidat acolo a fost, din câte se știe, Eftimie (1571–1574), sfințit la Ipek. El a avut jurisdicția, consacrată pentru prima oară în chip explicit, asupra întregii Transilvanii, Bihorului și Maramureșului („toată Țara Ardealului și părțile ungurești”), inclusiv asupra Vadului. Eftimie a ajuns apoi, între 1574–1576, poate din pricina bătrâneții, numai episcop de Vad, ceea ce înseamnă păstorirea unui fost mitropolit în scaunul vlădicesc al Vadului.

În legătură cu statutul mitropolitan, contestat încă de unii, al bisericii ortodoxe a Transilvaniei din acel timp, există și mărturia unui iezuit italian, din perioada Contrareforme, anume Antonio Possevino, într-o scriere a sa intitulată „Transilvania”, din 1583–1584. Aici este detaliată, între altele, organizarea bisericească a românilor transilvăneni: aceștia aveau – spune Possevino – un mitropolit cu reședința

la Alba-Iulia, întărit de principe în această demnitate, după sfințirea sa ca episcop de către forurile ecleziastice; mai aveau apoi un episcop în ținutul Dejului (adică la Vad) și un altul la Șimleu; liturghia era slujită în limba slavonă (*in lingua rasciana o serviana*), dar preoții români, numiți *poppi*, aproape nu înțelegeau ceea ce citeau¹¹. Alte detalii sunt, de asemenea, pline de interes: românii țin foarte strict posturile și sărbătorile; nu acceptă presiunile nobililor de a trece la „erezia” lor (calvină) și fac plângeri în acest sens la principe; pricinile spirituale (*le cause spirituali*) sunt decise de către episcopii lor; ceremoniile și liturghia sunt aproape aceleași ca la catolici, deși comit erorile semnalate și la ceilalți „schismatici”¹². Dincolo de anumite clișee, exprimate aici în spiritul prozelit al Contrareformei în caracterizarea ortodocșilor, Antonio Possevino (prezent în Transilvania și situat între organizatorii învățământului superior la Cluj) detaliază, pentru mediile papale și catolice, organizarea bisericii ortodoxe transilvane, cu rangul său mitropolitan, cu centrul stabilit deja la Alba Iulia și cu cele două scaune sufragane, dintre care unul la Vad.

Tradiția Albei Iulii – capitală princiară – se va consolida apoi, mai ales grație lui Mihai Viteazul, care, în urma tratatului din mai 1595, a restatornicit oficial vechea oblăduire munteană asupra bisericii transilvane și a ridicat catedrală mitropolitană în cetate. Continuă însă existența episcopiei Vadului, sub a cărui oblăduire se va afla satul Feleac între 1576 și 1627. Episcopi următori de Vad au fost Marcu (1557–1574), Eftimie (1574–1576), Spiridon (1576–1614, cu o întrerupere, în timpul căreia a păstorit, până în 1605, Ioan de Cerna), Teofil

¹¹ Antonio Possevino (della Compagnia di Giesù), *Transilvania (1584)*, editată de Andrei Veress în “Fontes rerum Transylvanicarum”, tom III, Budapest, 1913, p. 64. O altă ediție a lui Veress a apărut la Cluj, la aceeași dată. Folosind un alt manuscris, cu foarte mici diferențe, Giacomo Bascapé a publicat din nou lucrarea lui Possevino, sub titlul *Le relazioni fra Italia e Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1935, pp. 63–163. În românește au apărut doar fragmente din amintita lucrare a lui Possevino, cele mai consistente fiind cuprinse în volumul al II-lea din seria de *Călători străini despre Țările Române*, îngrijit de Maria Holban, București, 1970.

¹² A. Possevino, *Transilvania...*, ediție de A. Veress..., pp. 64–65.

(1615–1620), Augustin (circa 1621), Dosoftei (circa 1622) și Eftimie (1623–1627)¹³.

Feleacul s-a prăbușit ca putere ecleziastică în momentul în care era oficializată Reforma protestantă în Transilvania și când Clujul devenea el însuși o citadelă calvină și unitariană. Din 1628, Vadul intra în titulatura mitropolitului Ghenadie al II-lea (1627–1640), mitropolitul de Alba Iulia, acela pe care principele Gabriel Bethlen (1613–1629) a visat în van să-l atragă spre calvinism, cu voia tacită a patriarhului ecumenic Chiril Lukaris¹⁴.

Oricum, ortodoxia transilvăneană revenea în mare parte, în jurul anilor 1530, în aria de autoritate a mitropolitului Ungrovlahiei de la Târgoviște, după vechea tradiție. Excepția avea să fie, pentru un timp, spațiul dintre Feleac și Peri, păstorit de episcopii de Vad, sfințiți în Moldova și susținuți de aceasta. Ultima mare încercare moldavă de a readuce gloria de odinioară s-a făcut de către vlădica Spiridon de Vad, urmașul și predecesorul lui Ioan de Cerna (cel mort la 1605), care-și revendica autoritatea asupra Ardealului, Maramureșului și a celorlalte părți din Țara Ungurească. Dincolo însă de orice oblăduire superioară, de orice orientare a ierarhilor și de orice presiune din partea autorităților, cu sau fără sprijinul prețios al domnilor și mitropoliților de la sud și est de Carpați, din țările românești libere ori autonome, românii din aceste părți nordice ale Transilvaniei, din Maramureș, Crișana ori Sătmar și-au păstrat vechea lor credință bizantină.

Teritoriile oblăduite de vechile episcopii (arhiepiscopii) ale Feleacului și Vadului au fost în secolul al XVII-lea sub ascultarea mitropoliților Ghenadie al II-lea (din 1628, cum s-a văzut), Ilie Iorest (1640–1643), Simion Ștefan (1643–1656), Sava Brancovici (1656–1680) și a altora, în ale căror diplome de confirmare apar și comitatele Cluj, Turda, Dăbâca, Solnocul Interior, Solnocul Mijlociu, Bistrița, Maramureșul.

¹³ Șt. Pascu, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, p. 18.

¹⁴ I.-A. Pop, *Il Patriarca Kiril Lukaris sull'unità etno-confessionale dei romeni*, în vol. "Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI-XX)", a cura di Francesco Guida, Roma, 2000, pp. 19–28.

În titulatura lor se menționa întotdeauna și „scaunul Vadului și Maramureșului”¹⁵. Politica de intensă calvinizare di acest timp a pus adesea în pericol tradiția răsăriteană a bisericii românești transilvane. Românii și biserica lor, supusă unor reguli calvine, rămân nerecunoscuți de către actele cu valoare constituțională ale Transilvaniei, fiind lipsiți de dreptul de a participa la exercitarea puterii în principat. Fortificarea acestui edificiu exclusivist, în cadrul căruia românii erau locuitori de grad inferior, s-a făcut în chip oficial și explicit. Primul document cu valoare constituțională din istoria modernă a Transilvaniei, numit chiar *Approbatæ constitutiones Regni Transilvaniae* („Constituțiile aprobate ale țării Transilvaniei”), adoptat în dietă, în 1653, stipulează clar în partea I, titlul al VIII-lea, la articolul I, că „neamul românilor nu a fost socotit în această țară nici între stări și nici între religii, nefiind între religiile recepte”¹⁶. Cu alte cuvinte, confesiunea românilor și națiunea lor nu se aflau la putere și nici nu existau oficial în viața publică, ci erau doar „răbdate” în țară – cum se spune în alte locuri ale „constituțiilor” – „pentru binele public” sau „până când va dura bunul plac al principilor și cetățenilor”.

Biserica românilor din Transilvania a evoluat și s-a afirmat în finalul Evului Mediu și la începuturile perioadei moderne în condiții dificile, neprielnice, cauzate de lipsa din regiune a unei puteri politice ortodoxe. De aceea, structurile instituționale și ierarhiile erau destul de firave, susținute din Țara Românească și Moldova, dar supuse arbitrariului autorităților catolice și apoi protestante din Ungaria și Transilvania. În acest context, în ciuda vicisitudinilor, scaunele episcopale, arhiepiscopale și mitropolitane de la Feleac și Vad au jucat un rol coagulant pentru spiritualitatea românească transilvană.

¹⁵ Șt. Pascu, *Istoricul Arhiepiscopiei...*, p. 18.

¹⁶ L. Marcu (ediție de), *Constituțiile aprobate ale Transilvaniei (1653)*, traducere, studiu introductiv și note de Al. Herlea, V. Șotropa, R. Pop, I. Nasta, I. N. Floca, Cluj-Napoca, 1997, p. 58.

Tradiție, continuitate și unitate sau despre moștenirile moldave ale Transilvaniei

IOAN CHIRILĂ¹

Înaltpreasfinția Voastră, Domnule Rector, Domnule Președinte al Consiliului Județean, Domnule Doctor, preacucernici părinți, stimați participanți!

Este o onoare pentru mine să mă întorc la Bistrița, am mărturisit lucrul acesta de multe ori, pentru că am găsit în acest oraș o zonă efectivă a liniștirii, care este completată sau care are ca și complement elementul acesta de cultură, de cultură efectiv ca și creație, ca anamneză, ca exprimare cotidiană. De aceea m-am bucurat când am auzit și de această acțiune și am acceptat invitația, deși eu nu sunt specialist în această latură de istorie. Aici ați auzit cuvântul specialistului, însă cu vreme în urmă, tot datorită domnului Mircea Gelu Buta, în extensia de la Bistrița a Universității noastre, am susținut o comunicare legată de orașul Bistrița, care are o istorie destul de lungă, destul de bogată și care, în ceea ce-i privește pe români, nu se diferențiază de celelalte mari burguri din epoca respectivă. Dacă zic Bistrița, alături de Sibiu, era săsesc, dacă zic Cluj, era oraș unguresc și, pentru că am făcut liceul acolo, amintesc și Dejului, că e în directă legătură cu Vadul, era tot unguresc. Pătrunderea românilor în aceste orașe nu s-a făcut cu prea multă ușurință. De aceea, fără să mă fi gândit că Înaltpreasfințitul va aminti de tema stabilită de Sfântul Sinod,

---

¹ Ioan Chirilă, Pr. Prof. Univ. Dr., Președintele Senatului UBB Cluj-Napoca, e-mail: ioanchirila62@gmail.com

ceea ce vreau să vă spun astăzi am intitulat: „Tradiție, continuitate și unitate sau despre moștenirile moldave ale Transilvaniei”.

Eu nu vreau să vorbesc din perspectiva documentării efective a posesiunilor, dar o să vă spun ceva și despre posesiuni², dacă a amintit Domnul Rector.

Academicianul Nicolae Edroiu ne spune că, în cadrul relațiilor internaționale, pot fi constatate acte de donație făcute de către un suveran către un domn din statele românești extracarpătice, donații pe care să le stăpânească, cel mai adesea, cu titlu ereditar și unde să se poată retrage, împreună cu familiile lor, în caz de primejdie³. În spațiul românesc, aceste relații încep cu Mircea cel Bătrân (1386–1418), care primea de la regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, domeniul cetății Bologna și apoi al cetății Branului; sunt continuate de Ștefan cel Mare, căruia Matia i-a donat domeniile Cetății Ciceului și al Cetății de Baltă; cu Mihai Viteazul, stăpân peste domeniile Lona și al castelului Buia (în părțile Albei și Sibiului) și se încheie cu Constantin Brâncoveanu⁴. Cu Ștefan cel Mare, nu numai că se deschide șirul domnitorilor moldoveni care posedă în Transilvania domenii de cetate, sate sau jumătăți de sate răsfirate cu deosebire în părțile de nord ale voivodatului, cu extensiune până în Sătmăr, precum și orașe cu domeniile rurale aparținătoare, ci se precizează, totodată, regimul acestor posesiuni, sistemul de relații ce se instituie odată cu asemenea donații regale, mai apoi princiare, se fixează modalitățile de administrare a domeniilor respective⁵. Ceea ce aș dori să evidențiez este faptul că, în timpul lui Ștefan, mai apare un tip de proprietate domnească în Transilvania: proprietățile cumpărate de către domn, care sunt inalienabile. Oare nu există moștenitori, dacă la noi tot se revendică cum se revendică?!

---

² Nicolae Edroiu, „Un aspect al legăturilor politice dintre Matia Corvin și Ștefan cel Mare: posesiunile domniei Moldovei (1457–1504) în Transilvania”, în *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2010, pp. 74–82.

³ *Ibidem*, p. 74.

⁴ *Ibidem*, pp. 74–75.

⁵ *Ibidem*, p. 75.

Stimat auditoriu,

Intenția mea era să evidențiez elementele care atestă faptul că centrele episcopale apărute pe aceste domenii, centrele bisericești, religioase nu își restângeau activitatea doar la slujirea liturgică, ci erau focare de cultură, erau centre în care, înainte de apariția tiparului, se realizau manuscrise excepționale și din punct de vedere artistic, și din punct de vedere caligrafic, fiind utilizate atât în cult, cât și în educație. Sunt documente, sunt mărturii din epocă care atestă că, pe cât le era cu putință stareților și slujitorilor din aceste centre, îi învățau pe cei care veneau acolo cititul, îndeosebi cititul⁶.

Există impresia că se punea accentul pe memorarea efectivă, știți că se spunea despre preoții din perioada respectivă că învățau pe de rost Psaltirea, că buchiseau Liturghierul și Molitfelnicul și cam atât era nivelul lor cultural⁷. Lucrurile nu stau chiar așa. Dacă așa intra în tezaurul de lucrări realizate mai întâi la Neamț, după aceea la Putna și în alte mănăstiri din Moldova, din perioada lui Ștefan cel Mare, găsesc cel puțin patru genuri literare⁸. Găsesc textul biblic, celebrul Tetraevanghel, de pildă, care nu e altceva decât Evanghelia pe care o folosim la Sfânta Liturghie, după aceea găsim tot în zona slujirii liturgice celebrele minee. S-au păstrat vreo 59 de lucrări care sunt cunoscute și atribuite perioadei lui Ștefan cel Mare, dar dintre acestea, vreo 20 pot fi găsite la muzeele din străinătate și unele, destul de restrânse la număr, sunt păstrate în formă fragmentară și se găsesc în bibliotecile din România. La Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, de pildă, se găsește o bucățică din Tetraevanghelul de la Feleac, din 1498.

---

⁶ Marius Porumb, *Biserica arhiepiscopală din Feleac, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2003, pp. 32–33.

⁷ Iată cum este descris un episcop de Vad: „o personalitate marcantă, Atanasie, un ierarh ce se bucura de prestigiu, fiind un om învățat, cunoscător de limbi străine și un abil diplomat”. Vezi: Marius Porumb, *Biserica episcopală din Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2004, p. 9.

⁸ Olimpia Mitric, „Manuscrisele slavone din timpul lui Ștefan cel Mare: o nouă evaluare”, în „Codrul Cosminului”, nr. 10, 2004, pp. 13–16: „circa 106 manuscrise, adevărate monumente de literatură și limbă”.

Pe lângă minee, există și literatura pe care noi astăzi o numim generic literatura patericală sau literatura filocalică. De pildă, Înaltpreasfințitul Andrei a publicat, la editura noastră, Sbornicul. Sbornicul să știți că vine din perioada respectivă. După aceea, cuvântările părintelui Dorotheos intră aici, la literatura aceasta, dacă vreți – de formare a caracterului moral al personalității, înțeleasă în perspectiva sa duhovnicească. Avem după aceea literatura propriu-zisă, Varlaam și Iosaf vin din perioada respectivă. Avem apoi literatura juridică, ceea ce constituia pentru acea perioadă primele coduri de drept bisericesc. E vorba de Pravila, e vorba de Nomocanoanele adunate de la stareți, care au fost copiate în mănăstirile din Moldova și care au constituit, alături de legea pământului, baza jurisprudenței din epocă.

În ceea ce-l privește pe Ștefan însă, să știți că aș fi atent și aș evidenția la el o cultură și o disciplină administrativă extraordinare. Despre procesele la care el a fost chemat la Conventul din Cluj-Mănăstur există date consemnate⁹. Nu s-a prezentat însă de fiecare dată. Pierde, de pildă, trei posesiuni, între care satele Sânmarghita și cele din zona Ungurașului, pentru că nu s-a prezentat nici el, nici vornicul la proces. Pe lângă posesiunile pe care Ștefan le primește de la Matei Corvin, probabil după 1490, Cetatea de Baltă și Cetatea Ciceu, Ștefan are politica lui, care este interesantă, de a cumpăra noi cetăți. De pildă, Tg. Lăpuș și zona Rohiei, de care eu sunt legat sufletește și trupește, pentru că acolo m-am născut, au fost cumpărate.

În perioada lui Ștefan cel Mare, de la sfârșitul sec. XV până la jumătatea sec. XVI, teritoriul Rohiei venea până către Cetatea Ciceului, deci teritoriul nu era configurat ca acum. Satul meu, Măgoaja, care se

⁹ Acad. N. Edroiu scrie în studiul mai sus citat că „Ștefan cel Mare este înprocesuat în 1495 de către Sofia, fiica nobilului Ladislau de Losoncz și de mama acestuia, Ecaterina, pentru unele posesiuni ale domeniului cetății Ciceului, asupra cărora reclamau drepturi de moștenire”. *Apud* A. Veress, *Actae et epistole*, I, pp. 46–47, 55, 64–66; „... prin despăgubirea altor reclamanți Ștefan obține drepturi de stăpânire superioare acelorale ale donațiilor”. A se vedea și procesul cu locuitorii din Cetatea de Baltă despre care scrie V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria, București*, 1905, p. 123.

interpune între Rohia și Cetatea Ciceului, să știți că apare doar în secolul XVII. Atunci, un boier, probabil un căpitan de oaste, a fost înnobilit de unguri și i s-a dat teritoriul respectiv: Sasmezo. De aceea trebuie să fim foarte atenți și la acest aspect, la această caracteristică excepțională pe care ne-o descoperă Ștefan cel Mare, adică un foarte bun administrator. Domnul Prof. Nicolae Edroiu, de la Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj, a studiat și a consemnat datele la care Ștefan cel Mare a fost citat de instanțele de judecată. Unde știa că are sorți de izbândă, s-a prezentat și a câștigat acele procese. Ba mai mult, a cumpărat domenii chiar de la neamurile sale, de la Dragoșești, deținând o zonă extinsă.

În legătură cu posesiunile, aș vrea să lămurim un lucru și m-aș duce mai jos în istorie, la Mircea cel Bătrân. După cum scriu istoricii noștri de la Cluj, el a avut zona Bologa-Huedin. Mihai Viteazul primește dincoace, Lona lângă Cluj, dar să știți că teritoriul lui Mihai Viteazul merge până către Alba Iulia-Sighișoara. Numai gândiți-vă la configurația geografică și după aceea vedeți celelalte: enclava, cetatea de la Sighișoara, încoace partea aia și venim după aceea la Ciceu, cu toată Valea Salvei și mergem către Maramureș¹⁰. Mai rămâne Maramureșul, care era coagulat în jurul Stavropighiei de la Peri. Așadar, ce posesiuni avem? Avem posesiuni din Țara Românească, avem posesiuni din Moldova și avem această chestiune care ține de noțiunea de stavropighie, care era afiliată direct Constantinopolului. Cu alte cuvinte, în perioada respectivă putem suspiciiona că exista în subsidiar ideea că „noi le facem astfel ale noastre, dacă nu suntem recunoscuți că sunt ale noastre”, idee care s-a cam pierdut. În legătură cu aceste posesiuni, am vrut să cobor până în zona lui Mircea, în secolul XIV, pentru că în momentul în care se vorbește despre posesiuni, datorită lui

---

¹⁰ Adrian Andrei Rusu, „Ștefan cel Mare și Transilvania, un inventar critic, date nevalorificate și interpretări noi”, în „Analele Putnei”, I, nr. 2, 2005, pp. 91–122: „un teritoriu de aproximativ 440 Km pătrați, dobândit prin danii și cumpărări, la care mai adăugăm 723 km p. Cu ținuturile Lăpușului – cumpărate în 12 febr. – 3 apr. 1500, apoi Gârbovl”, a se vedea la Veress, *op. cit.*

Vladislav al II-lea, s-a afirmat și s-a recunoscut caracterul ereditar al posesiunilor din Transilvania și recunoașterea caracterului ereditar a făcut ca organizările bisericesti din posesiunile moldave să aibă o viață destul de lungă.

În momentul în care se vorbește despre Vad¹¹, se vorbește despre vreo 150 de ani. Cam atât ar fi ținut Episcopia de la Vad, până probabil pe la jumătatea secolului al XVII-lea. De ce dispare este foarte greu de spus, însă nu e imposibil de intuit, pentru că, în decursul istoriei Transilvaniei, centrele de influență au fost foarte mobile, s-au schimbat tot timpul dintr-un loc în altul. De pildă, dacă ați auzit de Mitropolia Severinului, a existat și acolo, la Turnu Severin, Mitropolie, dar termenul acesta de Severin pentru o anumită perioadă s-a atribuit și Râmnicului, deci vorbim de noul Severin. Râmnicul, noul Severin, care tot datorită administrației habsburgice a avut autoritate pentru biserica din zona de sud a Transilvaniei. Pentru că trebuie să ne cinstim înaintașii, îl amintesc aici, cu posesiuni, și pe Constantin Brâncoveanu, pentru că cei pe care i-am pomenit au făcut ceva, au realizat aceste ctitorii, iar vodă Brâncoveanu a ctitorit și el în Ardeal.

Dacă tot e în vogă să se discute despre biserici și spitale, atunci vă dau un răspuns; să știți că în epoca lui Ștefan cel Mare, care a domnit între anii 1457 și 1504, au fost ctitorite aproximativ 39 de biserici, mănăstiri, dar să știți că a construit încă ceva, a construit și un spital, deci e unul la 39, însă tot sistemul sanitar a fost dezvoltat în jurul mănăstirilor. În fapt, Biserica, atunci când este înțeleasă dincolo de subiectivismul slujitorilor săi, că am vorbit dintr-o manieră subiectivă, Biserica ea însăși este izvor de tămăduire – folosesc conceptul ăsta datorită Episcopiei Vadului – și loc de învățare a dreptei mărturisiri, datorie de căpătâi și atunci probabil că lucrurile ar trebui modulate dintr-o altă perspectivă, pentru că în epoca respectivă, a lui Ștefan cel

---

¹¹ M. Porumb scrie că „... la Vad a existat o mai veche mănăstire românească, întemeiată probabil în vremea voievozilor Baliță și Drag, care la sfârșitul secolului al XIV lea aveau moșii în părțile Ciceului, Lăpușului, Chioarului și Rodnei”, „Biserica episcopală...”, pp. 7–8.

Mare și a lui Petru Rareș, preocuparea fundamentală a domnitorilor și a celor care diriguiau viața bisericească a fost una singură, și anume aceea de a-i învăța să mărturisească ceea ce cred. Deci avem și o literatură de inițiere în mărturisire a credinței din perioada respectivă.

De aceea, eu am vrut să subliniez că există două tipuri de posesiuni sau două structuri, două încadrări juridice a posesiunilor, unele sunt danii din partea lui Matia, altele sunt cumpărate. Dacă aplic principiile de drept care funcționau, în ceea ce privește proprietățile cumpărate, nu se mai pune problema moștenirii, a eredității, ea era de la sine sau trebuia să fie înțeleasă de la sine, numai că vitregiile vremii au făcut ca acestea să fie pierdute, uitate, ruinate, până când au rămas așa, doar câteva pietre ridicate către cer, cum este la Cetatea Ciceului. Un an și jumătate a stat Petru Rareș în Cetatea Ciceului, deci trebuia să fie extraordinar de bine aranjată și organizată.

În ceea ce privește circulația trupelor lui Ștefan și ale lui Petru Rareș prin Transilvania, există o oarecare divergență sau există mai multe ipoteze. Fiecare cetate și Cetatea de Baltă, și Cetatea Ciceului au avut trupe de apărare, pentru că oastea efectivă nu putea veni chiar atât de ușor din Moldova pe un teritoriu care avea un alt stăpân. Dar prin faptul că aceste cetăți erau ale lui, avea dreptul să aibă o oaste aici. Așa se face că, dacă citiți un studiu al academicianului Marius Porumb despre Vad, el a scris și despre Feleac, veți găsi informația că, atunci când Petru Rareș vine și – folosesc cuvântul acesta – „asediază” Bistrița, a fost ajutat la momentul respectiv de episcopul de la Vad¹², care a venit cu trupele din zona respectivă, cu români probabil, să-l ajute pe Petru Rareș. În acest context, lucrurile oarecum se schimbă și avem o altă perspectivă pentru a înțelege această dinamică a structurilor militare.

În ceea ce privește cele două episcopii, Episcopia, apoi Arhiepiscopia și Mitropolia Feleacului și Episcopia Vadului, aici vreau să vă spun doar un singur lucru în plus față de ceea ce a spus domnul

¹² *Ibidem*, pp. 9–10, a venit și oaste din zona Lăpușului.

academician Ioan Aurel Pop. Atunci când pomenim, de pildă, de Episcopia Feleacului, vorbim despre un centru monahal destul de extins, aproape de biserica Cuvioasa Paraschiva, s-au făcut săpături arheologice, coordonate de Adrian Rusu. Lângă biserică se pare că a fost o mănăstire de maici. Așa se explică și hramul, hram care e preponderent întâlnit în Moldova, „Sf. Vineri”. Mai sus puțin, este o troiță, acolo a fost descoperit locul în care fusese o mănăstire de bărbați, care era „Sf. Treime”, troița de la Feleac. În această mănăstire a Sf. Treimi, se pare că de la început a existat o școală de copişti, un grup de copişti. Acestor copişti le dă poruncă să facă Tetraevanghelul. Tetraevanghel la care prin Isac, cred că era vornicul Isac, este adusă ferecătura aceea din argint, care din păcate s-a pierdut și nouă ne-a rămas decât o imagine. În legătură cu Tetraevanghelul, vreau să vă spun altceva și anume că la Humor, la mănăstire era un Tetraevanghel care avea chipul lui Ștefan cel Mare între miniaturile care erau realizate la Putna. Acest Tetraevanghel de la Humor are o istorie interesantă, chiar palpitantă, poți să faci un roman pe istoria lui, pentru că a fost și în Transilvania, a fost la Cetatea Ciceului, de aici, în timp ce Petru Rareș era refugiat din Moldova, a mers cu Petru Rareș la Constantinopol și după aceea s-a întors la mănăstirea de obârșie, la Humor, dar aceasta fiind atacată de polonezi, cred că a fost arsă și, în contextul acesta, se pare că Tetraevanghelul a dispărut¹³. Însă aici unii dintre istorici speculează relația care putea să existe între Petru Rareș și acel Tetraevanghel în momentul în care îl descoperă, pentru că el era alungat și se gândea la tatăl său care îl realizase și care făcuse ceea ce cunoaștem, atât în zona Moldovei, cât și în zona aceasta a Transilvaniei, și acum îl privea din acel tablou miniatural. Cât privește Tetraevanghelul de la Feleac știm ca a primit de la domnul Ștefan coperta de argint, textul a fost realizat în 1488, de către copişti organizații la Sf. Treime de către epis-

¹³ A se vedea O. Mitric, *art. cit.*, pp. 14–15.

copul locului Daniil. Timotei Cipariu ne redă conținutul inscripției¹⁴ care era pe acest Tetraevanghel. Datorită acestei inscripții, noi înțelegem că de la nivelul de Episcopie s-a trecut la nivelul de Mitropolie și că la Feleac exista mitropolit.

Acum, din punctul meu de vedere, ținând cont de posesiunile de mai târziu ale lui Mihai Viteazul, aş putea să afirm că Feleacul era mai mult în sfera de influență a Țării Românești. De ce vă spun lucrul acesta? Pentru că Sigismund și, după aceea, ceilalți care le-au recunoscut meritele și fidelitatea felecanilor mărturisesc că aceștia păzeau calea de acces către Țara Românească dinspre Polonia, Pocuția și toate celelalte ale negustorilor. Tot el este cel care dă și alipește Feleacul Clujului, însă n-a avut vreun avantaj prea mare din această alipire a Feleacului de Cluj comunitatea românească din Feleac. Cert este că s-a bucurat de o oarecare libertate, care a și dus la un anumit nivel de prosperitate.

A existat o tensiune între Vad și Feleac? E întrebarea care a adresat-o și domnul academician Ioan Aurel Pop. E posibil să fi existat această tensiune, însă nu în termenii conceptului de tensiune de azi. Era sedisvacanță, iar Episcopia de la Vad a asumat și Feleacul. Mai există o chestiune: cred că de Feleac ținea și Cetatea de Baltă. Era cel mai posibil ca partea aceea de posesiuni a făcut ca Anastasie să fie și de Vad și de Feleac, probabil și datorită acestui fapt, deoarece în timp, cine știe datorită căror factori, Cetatea de Baltă a intrat oarecum în această jurisdicție. Dacă vorbim de jurisdicție, vreau să vă spun următorul lucru. Eu nu-l consider primul pe Anastasie, nici pe Tarasie, ci pe Ilarion. Ilarion a venit din Moldova, a fost trimis expres, a venit la

---

¹⁴ L-a văzut în anul 1857 când a copiat inscripția slavonă: „... cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Sfântului Duh. s-a săvârșit acest Tetraevangheliar din porunca Înalt Prea Sfințitului nostru Arhiepiscop chir Daniil, în zilele marelui crai Matias. S-a scris pe numele Feleacului, aproape de orașul Cluj, unde și biserica a zidit în numele preasfinteii noastre maici Paraschiva. În anul 6997 (1488) luna octombrie 25 zile”.

Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” de la Vad și a făcut ca Vadul să devină Centru Episcopal. E interesant și acest personaj.

V-a spus câteva cuvinte Domnul Rector și consider că sunt suficiente acele cuvinte. Pe această temă, are un studiu foarte documentat și academicianul Ștefan Pascu¹⁵, îmi face plăcere să-l amintesc, pentru că după ce am venit și am rămas la Cluj, în 1988, știți ce perioadă era atunci, de cuvioasa Paraschiva, la biserica din Feleac s-au pus niște busturi, s-a făcut o toacă de metal și din partea oficialităților cel care a ținut speech-ul a fost academicianul Ștefan Pascu. Domnia sa a făcut și un studiu foarte amplu în ceea ce privește istoricul bisericii din Transilvania, un studiu care e publicat la noi în „Îndrumătorul Bisericesc”, cum era în perioada respectivă, un studiu foarte amplu. Amintesc acest studiu pentru că vreau să vorbesc de jurisdicție și să lămurim lucrurile. În acest studiu, el pleacă foarte de jos cu acele romane populare și vorbește despre vechile castre romane. Trebuia să vă spun că, fiind din zonă, știu foarte bine, „Vad” se numește pentru că acolo se trecea Someșul; dincoace de Someș e castrul de la Cășeu, dar așezarea de la Cetan, dincolo către Vad, unde sunt dealurile care existau și există și azi, se constituie, dacă vreți, într-o apărare a spatelui foarte bună.

În momentul în care noi facem aceste conexiuni, nu vrem să subliniem altceva decât un lucru pe care îl spun de foarte multă vreme, dar, probabil, după ce mă voi pensiona, voi avea vreme să-l fac eu. Ar trebui adunate toate datele șantierelor arheologice din Transilvania, pentru a pune într-un discurs coerent istoria efectivă a lăcașurilor de cult din zona aceasta. La Dăbâca avem, la Lujerdiu avem, sunt niște locuri extraordinare, pe care le-am putea scoate la lumină mult mai bine decât este făcut acum. Cunoscut oarecum acest domeniu al rapoartelor șantierelor arheologice, nu ar fi un lucru atât de greu de realizat și atunci s-ar umple un gol. Nu ar mai exista interogațiile legate de cheștiunea continuității.

---

¹⁵ „Istoricul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului”, în „Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului”, Cluj-Napoca, 1982, pp. 13–21.

În schimb, vreau să vă introduc acum conceptul de tradiție. Nu e vorba de sfânta tradiție sau de un obicei de undeva. Am pus conceptul de tradiție pentru că, în momentul în care vreau să vorbești de jurisdicție, vorbești de tradiția răsăriteană. În tradiția răsăriteană, nu puteai să fii preot fără să fii hirotonit de un Episcop din succesiunea apostolică. Așa se face că cei din zona de sud a Transilvaniei mergeau la Târgoviște, după aceea la Râmnicu-Vâlcea, noul Severin să fie hirotoniți, iar cei din nord mergeau la Suceava. De aceea, episcopii de Vad vin efectiv cu hirotonire de la Suceava¹⁶.

Cu vreme în urmă m-am ocupat de Sf. Iosif Stoica de la Maramureș, la îndemnul părintelui academician Mircea Păcurariu, și atunci am văzut un lucru interesant, pe care l-am căutat și la Vad, și la Feleac, dar nu l-am găsit. Am găsit în legătură cu Iosif Stoica că a fost și el hirotonit, se pare, în Moldova, probabil la Suceava și că a adus în bisericile care îi erau în răspunderea sa pastorală antimisele făcute la Neamț, acolo era o imprimerie de antimise, iar cele mai multe dintre ele aveau hramul Sfinților arhangheli Mihail și Gavril. Sunt niște lucruri foarte interesante; se pare că părintele de la Feleac are niște documente latine în legătură cu Feleacul și probabil că are și acestea, numai că atunci când documentele se găsesc prin fonduri private sunt mai greu de accesat decât în momentul în care sunt în fonduri publice, deci trebuie să mai așteptăm.

Așadar, în zona de nord a Transilvaniei vorbim despre această manifestare a unui tip de exarhat a episcopilor din Suceava pentru Transilvania. Deci episcopii de la Vad erau subordonați oarecum canonic celui de la Suceava. Mai este însă o informație interesantă. Am zis că Ștefan cel Mare a poruncit să se facă ferecătura aceea de argint pentru Tetraevanghel. El a făcut extrem de multe danii, uitați-vă la volumele care publică toate daniile, la Athos sunt o sumedenie. Dacă Ștefan cel Mare a organizat Vadul, vă asigur că a pus la dispoziția mănăstirii toate cărțile necesare pentru slujire, deci nu există

---

¹⁶ M. Porumb, „Biserica episcopală...”, p. 8.

nici un dubiu, doar că nu s-au păstrat. Tot el a trimis o Psaltire și la Muncacevo, în Ucraina, iar despre Psaltire este un cuvânt extrem de frumos în studiile pe literatura veche ale istoricului Nicolae Iorga, care spune că „a născut Psaltirea mulți creștini”.

De fapt, în istoria literaturii vechi, Nicolae Iorga are o referire specială la Sfânta Scriptură. El o numește și o definește foarte concis și spune că este „cartea completă” și apoi vine și dă exemplificările ca să înțelegi: dacă vrei să auzi zumzetul armelor, să simți tragedia, urletele și strigătele, te duci și citești Cartea Regilor; dacă vrei să fii marcat de rugăciune profundă, de strigăt plin de smerenie către Dumnezeu, citești Psalmii; dacă ești doritor de poezie lirică, citești Cântarea Cântărilor și, după aceea, cu justețea și necesitatea rămânării într-o zonă de fermitate a credinței, citești Prorocii. E interesant modul în care el expune lucrurile acestea în legătură cu Sfânta Scriptură, de aceea noi, când vorbim și încercăm să facem această rememorare a istoriei, încercăm să vedem cum se desăvârșește, cum se completează, cum se împlinește tradiția.

Episcopii din Vad, dacă veți coborî la Stavropighie, sfârșit de secol XIV, să știți că și pe cei de la Stavropighia din Peri nu i-a sfințit Constantinopolul, au fost consacrați de episcopi tot în zona Moldovei, numai că aria de responsabilitate cuprindea și zona aceasta de sud, cum zicem noi, a Ucrainei, pentru că era zona carpatică, Ucraina Carpatică, care ținea de noi.

Recent, acum un an, în zona respectivă s-au descoperit vestigii și artefacte din perioada dacică. Nu au avut ce face, au trebuit să le dateze cum se cuvine și atunci vă puteți da seama de extensiunea acestor teritorii. Însă mai există un lucru pe care eu l-am vizat atunci când am pus conceptul de tradiție. Am vizat exact ceea ce Domnul Academician a descoperit, documentul datat 1436, transmis către arhiepiscopul și mitropolitul Moldovei, deci după perioada Ferrara – Florența (acolo suntem la încercările unioniste), prin care Papa îi dă dreptul să aibă autoritate și asupra românilor din Transilvania. Dacă veți citi documentul respectiv, veți vedea că sunt exact punctele florentine în document,

deci el nu se referă strict la ortodocși, ci în această tendință de a face misiune, de a-l atrage la unire, îi dă dreptul să aibă autoritate asupra tuturor românilor. Din această perspectivă, episcopiile și credincioșii din cadrul Episcopiei de la Vad, respectiv cealaltă de la Feleac, putem spune că au rămas în continuitatea tradiției. Ei au rămas legați fie de Țara Românească – Târgoviște, fie de Moldova, de centrul principal din perioada respectivă, Suceava.

În subsidiar însă, cei care analizează istoria, și ați văzut documentele prezentate de Domnul Academician aici, istoria perioadei afirmă aproape unanim faptul că modul în care s-au implicat domnii Moldovei în dezvoltarea unei structuri administrativ-bisericești în Transilvania a creat posibilitatea românului din Transilvania să înțeleagă în chip deplin fraternitatea sa cu cel din Moldova sau cel din Țara Românească. Cu toate acestea, dezideratul unității nu s-a putut realiza încă multă vreme, s-a realizat doar pentru scurtă perioadă, vedeți anul acela de început al secolului XVII, sub Mihai Viteazul, și sper să ajungem să sărbătorim 100 de ani de la Marea Unire, că atunci vom ști măcar că avem un secol de Românie Mare și mai puțin mare. Deci acestea au fost efectiv evoluțiile.

Datorită faptului că avem în anul acesta și tema comemorării ierarhilor, aș putea să amintesc faptul că Episcopia de la Vad poate să fie și mai veche, chiar dacă noi nu avem date, mai veche decât momentul în care este pomenit Ilarion, pentru că după Ilarion a venit Anastasie, după aceea a venit Tarasie și avem episcop despre care există date în secolul XVII, Ioan Cerna, însă un lucru ar trebui subliniat aici și nu are tentă critică. Anul 1500 este un an de turnură, dar ar trebui să se considere prima jumătate a secolului XVI, reprezentând pentru zona aceasta a Europei o cotitură. Așa cum ați auzit, în 1517 a fost realizată reforma lui Luther. Această sciziune, schismă în sânul Bisericii Occidentale a avut repercusiuni asupra întregii vieți bisericești, nu numai asupra vieții bisericești din Occident. Fiindcă mișcărilor reformei le-au urmat imediat reculul, mișcarea de contrareformă, iar aici e o întreagă dezbatere pe modul în care împărații de la Viena au înțeles,

ca fideli supuși ai Vaticanului, să realizeze echilibrul numeric în diete prin atragerea efectivă a românilor, care erau cei mai mulți în această zonă, la unirea cu Roma.

În ceea ce privește formulele de unire, avem niște preconcepții de care ar fi bine să încercăm să ne lepădăm. De pildă, discutăm unilatera și vorbim numai de 1698, 1699, 1701, despre Leopold și fratele Colonic. Să știți că, în Transilvania, uniația nu a intrat atunci. Uniația exista în Transilvania la momentul respectiv, a venit din zona ucrainiană. E drept că n-au fost foarte fideli și foarte onești, pentru că în timp ce îl aveam pe Iosif Stoica aici, dincolo a fost sfințit Iosif de Camillis. Acesta venea în pastorație prin satele din Maramureș, deci tot Iosif era. Deci nu era nici o problemă. Dar trebuie să ne eliberăm de aceste preconcepții și nu o putem face decât încercând să vedem ansamblul mișcării acesteia de realizare a unității.

E foarte greu ca, după ce ai rupt o haină, să faci să dispară urma rupturii, dar nu este imposibil să te acoperi cu amândouă bucățile. Trebuie doar să privești cu îngăduință, să ai după aceea postura de mărturisitor ferm prin credință. Spun foarte adesea: pot să înțeleg pe oricine și oricât este nevoie, dar nu aplic niciodată conceptul de toleranță în domeniul credinței. În domeniul afirmării credinței, trebuie să rămânem fermi.

Chiar săptămâna viitoare vom discuta la Cluj despre a treia persoană a Sfintei Treimi într-un simpozion cu o universitate din Italia. De ce credeți că am fixat titlul acesta? Ca să ne lămurim asupra unui aspect legat de Duhul Sfânt: să vedem, este ex Filio?

În momentul în care ne întoarcem în această epocă, găsim că domnii Moldovei în chip real au contribuit, iată, la consolidarea unor perimetre românești extinse, asupra cărora domnii din partea dunăreană sau din partea polonă nu mai aveau drept de proprietate. Și atunci, cunoscând aceste rădăcini istorice, vom putea să înțelegem de ce, în tradiția răsăriteană, s-a optat ca în titlurile structurilor administrativ-bisericești să fie puse de obicei rădăcinile, iar nu structurile administrativ-teritoriale contemporane, deși atunci când a fost realizată

Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului, că așa a fost înființată după Marea Unire, o făptură micuță, care s-a numit Nicolae Ivan, și alții, a insistat să fie introdus Clujul. Știți de ce? Pentru că era o biruință a românilor intrarea în Cluj. Atunci când îi pomenim pe acești ierarhi la care ne-am referit astăzi, o facem cu toată condescendența, înțelegând faptul că, în momentul în care vorbim de legea strămoșească, vorbim despre această simbioză care s-a creat între jurisprudența ecleziastică și jurisprudența pământului, care ne-a ținut uniți și care ne-a dat puterea să trecem prin istorie, fără să fim șterși din istorie. Când ai ca atribut credința, nu ești salvat numai de ștergerea din istorie, ești salvat și de ștergerea din eternitate.

Vă mulțumesc!

Petru Rareș și orașul Bistrița

NICOLAE EDROIU¹

Domnitorii români ai țărilor extracarpătice au deținut numeroase posesiuni în Transilvania la sfârșitul Evului Mediu, respectiv la începutul Epocii Moderne (secolele XIV–XVIII). Asemenea realitate istorică aparține contextului politico-diplomatic, economico-social și cultural-artistic în care au evoluat Țările Române în răstimpul istoric menționat și reflectă totodată tendințele de apropiere dintre ele, dincolo de separatismul etatic în care s-a găsit spațiul de formare și de locuire al românilor, procese istorice care au reprezentat, de altfel, o generalitate de sorginte medievală.

Crearea de mai multe organisme de tip statal pe teritoriul locuit de același popor în anumite etape de evoluție, așa cum s-au derulat evoluțiile în mare parte a continentului european, a dus, în mod firesc, la apariția, în timp, a unui sistem de relații specifice, care aveau la bază identitatea dată de aceeași origine, de neam, de limbă, de locuire într-un spațiu comun, de unde au rezultat desfășurări asemănătoare.

Cadrul medieval de evoluție a cunoscut, totodată, realitatea istorică a înglobării organismelor etatice de dimensiuni mai mici în regate și imperii de ample dimensiuni teritoriale și de organizare politico-militară, fapt care le-a afectat propria evoluție ulterioară.

Consecință firească a acestor desfășurări au fost legăturile în diferite planuri (politico-diplomatic, juridic, economico-social, bisericesc, precum și cultural-artistic) dintre organismele respective în secolele

---

¹ Nicolae Edroiu, Prof. Univ. Dr., membru corespondent al Academiei Române, Directorul Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, e-mail: *nedroiu@yahoo.it*

care au urmat, în acest fel atenuându-se, în mare măsură, separatismul etatic medieval care le-a caracterizat la începuturi.

În cazul Țărilor Române, după constituirea Țării Românești de la Sud de Carpați, aceasta fiind prima dintre ele care s-a întemeiat ca atare și tocmai de aceea poartă chiar acest nume identitar (etnonim), se dezvoltă relațiile acestora cu Voievodatul Transilvaniei, înglobat în secolele XIV–XVI în Regatul Ungariei.

Începutul acestui sistem de relații dintre statele medievale românești îl face Mircea cel Bătrân, Domnul Țării Românești între 1386 și 1418, care, la pragul de trecere dintre secolele XIV–XV, deține, urmare a unor donații regaliene, cetatea Bologa (jud. Cluj), cu domeniul aferent, precum și cetatea Branului, ridicată pe drumul de trecere dintre Țara Românească și Transilvania, peste Câmpulung și Brașov.

La rândul său, Ștefan cel Mare al Moldovei (1457–1504), în baza legăturilor avute cu Regele Matia Corvin al Ungariei (1456–1490), primește cetatea Ciceu cu domeniul acesteia, precum și Cetatea de Baltă, situată pe Târnave, cu al ei domeniu, inițindu-se astfel o modalitate de relații specifice dintre Moldova și Transilvania.

Erau puse, astfel, spre sfârșitul Evului Mediu, bazele unor legături aparte între cele trei țări române, care vor continua, nu fără sinuozități, pe parcursul secolelor XVI–XVII-lea, cu prelungiri până după începutul celui de al XVIII-lea veac.

În timpul lui Ștefan cel Mare, stăpân la Ciceu, al cărui domeniu se întindea pe Valea Someșului Mare până în părțile Becleanului, relațiile Orașului Bistrița cu Domnia Moldovei sunt de bună vecinătate, bistrițenii beneficiind de dreptul de etapă în ce privesc schimburile comerciale dintre Moldova și Transilvania.

În anul 1469, Regele Matia Corvin îi scoate pe rodneni de sub autoritatea Comitatului Dobâca și îi dă, împreună cu satele de pe Valea Rodnei, cu titlu de posesiune liberă, orașului săsesc Bistrița, danie întărită apoi în anii 1488, 1492 1494 și respectiv în 1498.²

---

² Zimmermann – *Urkundenbuch*, V, nr.123, 125, 127, 153, 169,174, VIII, nr. 2365; Hurmuzaki – *Documente*, II, 2, nr. 199; VIII, nr. 14; XV, 1, nr. 144, 242, 249.

Satele aflate sub jurisdicția orașului Bistrița se întindeau de-a lungul Văii Someșului Mare (Rodna, Sângeorz, Ilva, Feldru, Maieru, Năsăud, Salva, Nimigea, Mocod) și al afluenților de dreapta ai acestuia, anume Țibleșul, Rebra și Salva (Rebra, Rebrîșoara, Poiana, Telciu, Zagra, Mititei, Runcu, Hordou), ele fiind sate masiv românești.

Obligațiile la care erau supuse acestea au determinat numeroase conflicte, comunitățile rurale românești nefiind mulțumite de statutul care li s-a impus de către sașii bistrițeni.

Sub Domnitorul Bogdan al III-lea al Moldovei (1504–1517) se mențin relațiile de bună vecinătate ale bistrițenilor cu Domnia de la Est de Carpați. În timpul domniei lui Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță Vodă) (1517–1527) însă, acestea se deteriorează, cauza fiind pretențiile ridicate de orașul Bistrița asupra dreptului de etapă pentru mărfurile venite din Moldova și tranzitate înspre Centrul și Nordul Transilvaniei, iar de aici mai departe, spre Centrul Europei.

În felul acesta însă, bistrițenii închideau drumul negustorilor moldoveni spre Dej și de aici mai departe, pe Someșul Mic în sus, către Cluj, respectiv pe Someșul Mare în jos, spre Jibou – Zalău și de aici înspre Câmpia Panoniei.

Abia după mai multe evenimente succedate în zonă și negocieri între Domnia Moldovei și Regalitatea Ungară se ajunge ca în anul 1525 Ștefăniță Vodă să intre în posesia drepturilor regale asupra Orașului Bistrița, când Domnul Moldovei obține deopotrivă reconfirmarea stăpânirii asupra cetății Ciceu împreună cu domeniul acesteia.

*

Urmașul lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, fiu al marelui domnitor moldovean, a domnit în două rânduri în Moldova: ianuarie 1527 – septembrie 1538, respectiv februarie 1541 – 3 septembrie 1546, când se stinge din viață.³

---

³ Asupra celor două domni ale lui Petru Rareș în Moldova vezi sintezele de istorie națională datorate lui A. D. Xenopol, N. Iorga, Const. C. Giurescu și tratatele

Domniile lui Petru Rareș au stat, de-a lungul timpului, în atenția cercetătorilor români, în anul 1978 fiind tipărite la București două lucrări de interes științific deosebit, una coordonată de istoricul Leon Șimanschi, în care se regăsesc capitole privind legăturile domnitorului moldovean cu Transilvania⁴, iar cealaltă, datorată lui Radu Constantinescu, care se ocupă în mod special de relațiile politice și militare existente între Moldova și Transilvania în timpul domniei acestuia.⁵

Petru Rareș a primit, alături de cele preluate de la înaintașii lui în tron, alte domenii în Transilvania, devenind domnul român extracarpatic care a deținut cele mai numeroase și mai extinse posesiuni în spațiul intracarpatic, românesc, al Transilvaniei.

Între acestea se numără nu numai Ciceul cu domeniul său, Cetatea de Baltă și satele aparținătoare acestei, ci și Ungurașul, cu domeniul său, cetatea Almaș de lângă Huedin, și Rodna, cu minele sale, precum și Orașul Bistrița, toate acestea stăpânite de Domnitorul Moldovei în împrejurările destul de agitate din punct de vedere politic și militar din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Petru Rareș a avut legături dintre cele mai strânse cu orașul Bistrița încă înainte de înstăpânirea asupra lui.⁶ Acestea au fost cercetate

---

academice de *Istoria României* (Vol. II, Editura Academiei, București, 1962) respectiv *Istoria românilor* (Vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, și ediția a II-a, revăzută și adăugită a acestuia, Editura Enciclopedică, București, 2012).

⁴ Petru Rareș. Redactor coordonator Leon Șimanschi, Editura Academiei, București, 1978, 336 p.

⁵ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527–1546)*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1978, 272 p.

⁶ Vezi în acest sens studiile incluse în volumul coordonat de Leon Șimanschi, *op. cit.*, și cel datorat istoricului Radu Constantinescu, *op. cit.*

Izvorul istoric principal cu privire la aceste legături dintre Petru Rareș, Domnitorul Moldovei, și Orașul Bistrița îl constituie *Registrul Bistriței pe anii 1530–1538* întocmit de Christian Baumgartner, publicat în Anexa lucrării datorate lui Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527–1546)*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1978, pp. 163–261.

deopotrivă în trecut, și începutul îl face nimeni altul decât un istoric și arhivist bistrițean, A. Berger, care a publicat încă acum un secol, chiar aici, într-un volum apărut sub patronajul prestigiosului Liceu Evanghelic din Bistrița, un prețios studiu pe această problematică.⁷

Asemenea legături izvorau din realitățile istorico-politice mai vechi și mai ales din necesitățile economice, Bistrița fiind situată pe drumul care leagă Moldova de Sus, unde era situată capitala Suceava, cu Transilvania, și de aici cu Ungaria.

Era primul oraș pe care îl întâlneai pe acest drum, venind de la Răsărit, dinspre Moldova.

Legăturile economice existente între Moldova și Transilvania se bazau, deopotrivă, pe specializarea celor două părți: din Moldova se aduceau vite și oi, pieile acestora, cai, iar din Orașul Bistrița moldovenii își procurau produsele meșteșugărești de care aveau nevoie, precum și numeroase obiecte de orfevrărie, lucrate cu multă atenție și măiestrie în atelierele marilor orașe transilvănene, între care și Bistrița.

Înstăpânirea lui Petru Rareș asupra Orașului Bistrița și a zonei înconjurătoare, în care erau situate numeroase sate românești, precum și deținerea lor de către Domnul Moldovei în mai multe rânduri au cunoscut oscilații în timp. Ele urmau îndeaproape relațiile Moldovei și ale domnitorilor acesteia cu voievozii Transilvaniei și de acum, deopotrivă, cu Imperialitatea Habsburgică, din ce în ce mai prezentă în prima jumătate a secolului al XVI-lea în această parte a Europei.

*

În împrejurările nefaste pentru Moldova din anul 1538, Domnitorul acesteia, Petru Rareș, este nevoit să iasă din țară și să se refugieze în cele din urmă în Transilvania, la principala sa feudă din cuprinsul acesteia, în cetatea Ciceu. Existau atunci și alte planuri în privința

---

⁷ A. Berger, *Das Verhältnis von Bistritz dem Moldauer Woiwoda Peter Raresch*, în volumul *Festgabe zur Feier des neuen ev. Gymnasialgebäudes*, Bistrița, 1910–1919, pp. 37–79.

refugiului său în fața campaniei otomane din 1538 (Polonia și chiar Moscova!), dar opțiunea sa și a celor din jurul său a fost, în final, Transilvania.

Aici, Petru Rareș poseda cetățile și domeniile moștenite de la părintele său, Marele Ștefan, de unde putea să organizeze rezistența moldoveană împotriva Porții Otomane și revenirea sa pe tronul Moldovei, în împrejurările evoluțiilor dintre Habsburgi și Otomani.

Este cunoscut drumul său din toamna anului 1538, care a pornit din Moldova de Jos și a traversat Carpații Răsăriteni prin Cheile Bicazului, înspre Transilvania, pentru a se îndrepta spre cetatea de pe Someșul Mare, Ciceu. A urmat un drum ocolitor, mai îndepărtat de Carpații Răsăriteni, pentru a se feri de urmăritorii care voiau să-l captureze și să-l predea noului domn al Moldovei și, respectiv, Porții Otomane.

Într-un „leagăn” tras de șapte cai „sâmbătă, în răsăritul soarelui, septembrie 28 de zile <1538> au intrat Pătru Vodă în cetatea Ciceului și au închis porțile”⁸ – notează Grigore Ureche în cronica sa.

Asediat la Ciceu câteva zile mai târziu, Domnitorul pribeg rezistă încercării ca atare. Despre această acțiune, pârgarul Bistriței era de altfel informat de către noul domn al Moldovei, Ștefan Lăcustă, printr-o scrisoare din 25 octombrie 1538.

Aici, în cetatea Ciceu, Petru Rareș se află în pribegie de la sfârșitul lunii septembrie 1538 până februarie 1540, după cum susține același cronicar moldovean, Grigore Ureche, deci un an și șase luni.⁹

Din cetatea Ciceului, Petru Rareș a corespondat cu bistrițenii și cu judele orașului, mai întâi pentru a evita orice presiune asupra acestora ce putea fi exercitată din partea rivalilor săi din Moldova, care urmăreau să-l lichideze fizic ori să-l predea Sultanului pentru a-l scoate din competiția pentru tronul moldovean.

---

⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediția P. P. Panaitescu, București, 1955, pp. 144–145.

⁹ *Ibidem*, pp. 147–148.

În al doilea rând, și ca urmare a faptului că familia sa a rămas adăpostită în Orașul Bistrița atunci când a luat drumul Constantinopolului, pentru a obține din nou tronul Moldovei. Înainte de a intra în teritoriile stăpânite de turci, scrie din Caransebeș, la 2 februarie 1540, bistrițeanului Thomas Boldorffer (Waldorfer), rugându-l să se îngrijească de familia sa, de nevoile acesteia, să-i de bani din censul datorat de oraș. Bistrițeanul era numit – în scrisoarea domnului moldovean – drept „bunul nostru prieten” (*unsseren gutten Frayndt*)¹⁰, semn al relațiilor apropiate ce au existat între acesta și Petru Rareș pe durata șederii Domnitorului în posesiunea Ciceului.

Nu s-a putut stabili cu certitudine dacă Petru Rareș, pe durata șederii sale în cetatea Ciceu, ar fi făcut vreo „vizită” orașului Bistrița, judeului și orașenilor de aici. Probabil că măsurile de siguranță ce au fost luate pentru ca fostul Domn al Moldovei să fie protejat împotriva intențiilor manifestate pe ascuns (și chiar deschis!), de a-l prinde și preda taberei adverse din Moldova și de la Poartă, nu au permis o asemenea deplasare.

*

Să mai spunem, în final, că atât de cunoscuta scrisoare conținând celebrul pasaj cu privire la viitorul politic al Domnului, datată 23 iunie 1540, este adresată de Petru Rareș, din Constantinopol, tocmai Bistrițenilor, Judeului („bunului nostru prieten Thomas Waldorfer”), precum și Sfatului Orașului Bistrița:

„... să vă sărguiți și să găsiți cale, cu dumnealui judele și sfatul, ca să aflați deplin cum îi merge Doamnei noastre și copiilor... Și ce veți putea face bine... tot va fi plătit... Noi suntem la Constantinopol, bine sănătoși, slavă Domnului, și ținuți bine și în cinste de Măria Sa Împăratul și de viziri; nu ne lipsește nimic, slavă Domnului. Dacă lucrul <reluarea Domniei Moldovei, în care scop se și afla atunci în capitala Imperiului Otoman> zăbovește, trebuie să fim cu răbdare...

¹⁰ Hurmuzaki – Documente, XV, 1, p. 388, Doc. Nr. DCCXXXIII.

Nădăjduim în Dumnezeu că *vom fi ce am fost, și mai mult decât atâta...*¹¹.

1. Petru Rareș și Doamna Elena cu fiul lor, Ștefan

(Frescă de la Mănăstirea Humor. Reproducere după *Istoria românilor*. Vol. IV. *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, București, 2001, pl. 43)

¹¹ Hurmuzaki – *Documente*, XV, 1, p. 390–391, doc. Nr. DCCXXXVIII; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Ediția a III-a, Vălenii de Munte, 1932, pp. 95–96.

2. Sigiliul lui Petru Rareș, Domn al Moldovei

(Reproducere după lucrarea *Petru Rareș*. Redactor coordonator
Leon Șimanschi, Editura Academiei, București, 1978)

3. Orașul Bistrița în Evul Mediu

(Reproducere după lucrarea Radu Constantinescu,
Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș.
Relații politice și militare (1527–1546), București, 1978)

O jalbă cât un manual de domnie

SORIN DUMITRESCU¹

„Fiecare pas al activității noastre este un pas dublu, jumătate terestru, jumătate transcendent”

Walter Rathenau – „Mecanica spiritului” /1

Facem public, pentru prima oară după 65 de ani de la apariția lui într-una din discretele reviste teologice ale Bisericii Ortodoxe Române, textul exploziv și atât de puțin vehiculat al „Plângerii lui Ivașko Peresvetov”, tradus din limba rusă de marele savant slavist Ștefan Ciobanu. Jalba a fost scrisă în secolul al XVI-lea de un curtean rus care, înainte de a se întoarce în Rusia după un lung periplu pe la cele mai faimoase curți europene, a petrecut ultimele 5 luni la curtea domnitorului Petru Rareș. Plângerea, adresată pe la 1540 țarului Ivan cel Groaznic, pivotează în întregime în jurul domnitorului Petru Rareș, ales de Peresvetov dintre toate capetele încoronate ale Europei creștine ca model de înțelepciune și dreaptă credință și cuprinde citate masive din „zicerile” esențiale ale voievodului moldovean. La vremea respectivă, scrierea s-a bucurat în Rusia de o largă notorietate, servind, pare-se, țarilor ruși, dar numai până la Petru cel Mare!, drept manual de domnie.

Pentru orgoliul mesianic rusesc și cu atât mai răzbit pentru versiunea lui bolșevică actuală, textul lui Peresvetov este și astăzi cât se poate de puțin flatant, mai curând compromițător, de vreme ce deconspiră faptul că, timp destul de îndelungat, modelul de cap încoronat al teribililor țari ruși, autorii Marii Rusii, a fost un voievod, chipurile, venetic, de undeva de prin părțile Moldovei! În plus, atât timp cât rușii vor continua să călărească nepedepsiți cocoașa României și nu vor

---

¹ Sorin Dumitrescu, Acad. Prof. Univ. Dr., pictor și iconar.

lepăda habitusurile imperialiste, denunțate fățiș chiar și de Soljenițîn, scrierea lui Peresvetov va fi în continuare persecutată și socotită un text periculos, subversiv și antirusesc... Aceste conotații politice explică și suspecta discreție așternută atâta amar de vreme asupra textului, cât și difuzarea lui aproape inexistentă. De aceea, avem convingerea că urgenta lui răspândire în România (cel puțin) este absolut necesară.

La patru secole distanță, cititorul de astăzi are la dispoziție, păstrate ca prin miracol, principalele articulații ale tipului de gândire care a clădit impresionantele arhitecturi și iconografii ale bisericilor din nordul Moldovei. În penuria de informații asupra acestei epoci, textul lui Peresvetov este un text providențial, o mostră unică de gândire medievală, care, în ce privește deslușirea patrimoniului românesc, concurează ca importanță – firește, păstrând proporțiile – cu celebrele memorii ale abatelui Suger de la Saint-Denis, părintele viziunii gotice. Într-un cuvânt, citindu-l, oricine își poate da seama ce și cum gândea Petru Rareș, iar prin extensie absolut logică, ce și cum gândea și părintele acestuia, Drepcredinciosul Ștefan cel Mare și Sfânt.

Este greu de înțeles cum de s-au mulțumit istoricii de artă, care au cunoscut scrierea, să o răsfoiască în grabă, fără să-i sesizeze importanța capitală. Exceptând pe cei cărora s-ar putea să le fi lipsit textul, notele și traducerea integrală ale acestuia fiind definitivare abia în deceniul al 4-lea al secolului trecut, ne surprinde că celorlalți le-a părut fie irelevant, fie suficient de convingător comentariul excesiv de prudent, dacă nu cumva chiar autocenzurat, al traducătorului Ștefan Ciobanu. Forțat, probabil, de vremurile periculoase în care textul a văzut lumina tiparului, dar dornic, înainte de toate, să-i scoată totuși la iveală extraordinarele conținuturi ale plângerii, eminentul slavist nota precaut că, asemenea altor „narațiuni” medievale, și cea a lui Peresvetov ar putea reprezenta o mărturie scrisă, a cărei autenticitate destul de relativă ar situa-o mai degrabă în rândul „invențiilor literare”, în care, așa cum se obișnuia și pentru a le spori credibilitatea, autorul medieval pune în gura vreunui cârmuitor de seamă propriile sale păreri adunate din cărți sau poate căpătate din experiența vieții. În acest caz, oricine se

poate întreba, cu justificată nedumerire, de ce n-a folosit Peresvetov credibilitatea „gurilor” unor Sigismund I al Poloniei, Ioan Zapolia al Ungariei sau Ferdinand de Habsburg al Boemiei, în proximitatea cărora zăbovisc destul de mult timp, suverani europeni cu mult mai notorii în epocă decât Petru Rareș? De unde – s-ar putea întreba oricine – această precipitare a cărturarului de a rându-i cu atâta ușurință scrierea respectivă în tipologia narațiunilor și de a exclude astfel complet eventualitatea ca, dimpotrivă, relatarea lui Peresvetov să fi fost cât se poate de autentică, dacă nu de teama cruntei represiuni bolșevice. Iată de ce s-ar putea ca singurul defect sau mărginire a textului să fie, de fapt, acela de a fi cuprins doar ceea ce a înțeles sau a reușit să țină minte curteanul rus din spusele „voievodului românesc”! De altfel, pentru a-l determina pe cititor să pătrundă și printre rândurile textului, traducătorul are grijă să declare în altă parte că, într-adevăr, „Petru Rareș se bucura în ochii Rușilor de un deosebit prestigiu”, ferindu-se să explice cititorului și pe ce se întemeia acest prestigiu.

Din capul locului trebuie spus că ideile cuprinse în jalba lui Peresvetov mărturisesc o altitudine conceptuală și o autoritate teologică și politică proprii mai curând unui voievod dornic să resuscite cu orice preț augusta tradiție a bazileilor bizantini, decât mentalității mondene specifice curteanului-aventurier.

Astfel, chintesența cuvintelor de folos pe care le adresează Petru Rareș lui Ivan cel Groaznic o constituie recomandarea expresă, prin care debutează atât de neașteptat seria „zicerilor” voievodului, ca țarul rusesc să citească „până la sfârșit” luarea Constantinopolului de către oștirile sultanului Mahomed: „Așa zice Petre, voievodul românesc: Dacă vrei să cunoști înțelepciunea împărtășită, să știi despre oștire și despre așezămintele vieții împăratești, atunci să citești până la sfârșit luarea Constantinopolului să nu cruți pe sine cu nimic și acolo vei găsi tot ajutorul lui Dumnezeu”.

Așadar, domnitorul moldovean nu considera priverile căderii Constantinopolului drept o imagine care nu s-ar cuveni să fie oferită contemplației publice, cum greșit a crezut, la patru secole distanță,

marele medievist A. Grabar; dimpotrivă, el socotea că exercițiul (practica) acestei lecturi/contemplări furnizează credinței o perspectivă nebănuită pentru înțelegerea profundă a misterioasei lucrări a Proniei dumnezeiești, iar celor care domnesc asupra neamurilor le dăruie mare înțelepciune. Această mare dezvăluire ar fi trebuit să declanșeze instantaneu comentatorilor sinapsa menită să lege imediat textul începător al Jalbei cu excepționala postură iconografică de care se bucură celebra frescă exterioară a așa-zisului asediu al Constantinopolului, așezată, la toate bisericile ctitorite de Petru Rareș, în dreapta intrării.

În opinia noastră, miopia traducătorului și, implicit, a medievistilor care au cunoscut textul lui Peresvetov (rusesc sau tradus), constă în faptul de a nu fi sesizat coincidența absolut remarcabilă dintre conținutul recomandării așezate în fruntea „zicerilor” și subiectul scenei militare, cu statut iconic privilegiat, al Luării Constantinopolului. Această lipsă de perspicacitate a întârziat identificarea frescei ca imagine-reper a Luării Constantinopolului, deturnând interpretarea traseului incomparabil sofisticat al analogiei sau al parabolei. Mai simplu spus, nu „scena” Luării Constantinopolului a fost adăugată programului iconic, ci programul a fost alcătuit în funcție de aceasta, model pe care îl găsim în scrierea curteanului rus, unde ideile lui Petru Rareș asupra istoriei și lucrării Proniei sunt deduse și decurg constant din contemplarea aceleiași „scene”. În esență, „scena” Luării Constantinopolului și „recomandarea” din scrierea lui Peresvetov se girează reciproc și își garantează una alteia identitatea și autenticitatea.

Petru Rareș considera teribila cădere a capitalei creștine ca un dezastru, firește, dar un dezastru izbăvitor, înrudit iconic și teologic cu cataclisme redemptorii, de tipul Robiei Egiptului, Potopului, dar, mai ales, Apocalipsei. Aceasta este, de fapt, „rudenia de sus” subînțeleasă, care face ca „scena” Luării Constantinopolului să rimeze perfect cu perspectiva eshatologică care animă în totalitate conținuturile frescelor exterioare și astfel să poată satisface oricând exigențele unui „ordonator de picturi ortodoxe”. Fresca Luării Constantinopolului actualizează iconic „teologia sfârșitului timpurilor” și a „pregătirii”

Înfrișorâtei Judecății. De aceea, cea de a doua ipoteză, credem mult mai deșteaptă, a enclavei „mai laice”, „mai descriptiv-plastice”, „mai realiste”, strecurate dibaci în contextul hieratic general de către zugravii medievali excedați, pare-se, de atemporalitatea și stereotipia canonului bizantin, cade de la sine.

Transpuse în limbajul nostru de astăzi, părerile domnitorului sau, mai exact, teologia politică a acestuia asupra căderii Bizanțului, așa cum pot fi acestea deduse din descrierea lui Peresvetov, ar fi următoarele:

- înțelepciunea Proniei divine este cea care a hotărât să suspende istoric slava Bizanțului: „Și așa zice cu lacrimi la ochi voievodul românesc despre credința creștină: după păcatele noastre s-a întâmplat că am căzut în robia necredincioșilor și Străinilor de neam, pentru fărădelegea grecească, că Grecii au părăsit lumina pentru întunec, au căzut în toate în herezie și l-au mâniat pe Dumnezeu cu mânie nepotolită”;
  - fiind cotropit de nedreptate și erezie, Constantinopolul, inima Imperiului bizantin și axul creștinătății, a trebuit să fie în cele din urmă surpat: „Și zice voievodul românesc, Petru: au fost Grecii leneși de a apăra tare credința creștină în contra necredincioșilor și prin aceasta au predat străinilor de neam, Turcilor, spre batjocură, și împărăția grecească, și credința creștină, și frumusețea bisericească... Astăzi, nevroind, apără credința păgână de invazie”;
  - victoria lui Mahomed descoperă hotărârea Proniei de a risipi nedreptatea și erezia din Bizanț, folosind tocmai dreptatea vrăjmașilor acestuia: „Atunci, necredinciosul Mahmed-sultanul, împăratul turcesc străin de neam, a cunoscut puterea lui Dumnezeu, a luat Țarigradul și a organizat în împărăția sa judecată dreaptă, pe care o iubește Dumnezeu, și l-a mângâiat pe Dumnezeu cu bucuria inimei, și pentru aceasta Dumnezeu îl ajută a poseda multe împărății”;
- „Și Mahmed-sultanul, batându-l pe împăratul Constantin și luând pentru sine împărăția creștină în ajutor, i-a fost dată împărăția lui Dumnezeu pentru păcatele lor (Grecilor) și a trufiei, pentru că ei îndepărtau lumea de la împărat...”;

„Așa zice voievodul românilor despre primul împărat turcesc, Mahmed-sultanul: necredinciosul împărat a introdus în împărăția sa plăcută lui Dumnezeu marea înțelepciune și dreptate”;

- lucrarea Proniei asupra Constantinopolului îndeamnă la dobândirea deprinderii de a așeza întotdeauna dreptatea înaintea credinței, după modelul dreptei credințe, altfel spus, ortodoxia credinței este mai de preț în fața lui Dumnezeu decât credința simplă, pietistă: „Așa zice voievodul românesc: Dumnezeu iubește nu credința, ci dreptatea. Dreptatea adevărată este Hristos Dumnezeul, Fiul iubit al lui Dumnezeu, în una Treime, în dumnezeire nedespărțită, singură dumnezeire și putere. Și ne lasă nouă dreptatea Evangheliei, iubind credința creștină pe deasupra tuturor credințelor, și ne-a arătat calea împărăției cerești în Evanghelie. Și Grecii citeau Evanghelia, iar alții o ascultau, iar voia lui Dumnezeu nu o făceau, au pus ocară pe Dumnezeu și-au căzut în herezie...”;
- contemplarea perpetuă a luării Constantinopolului poate cuminti lumea și o poate deprinde cu modul în care Providența lucrează în istorie.

Formulat, probabil, la mai puțin de un secol de la tragicul eveniment al prăbușirii Bizanțului, corpusul de reflecții rezumate mai sus e lipsit, după cum se poate vedea, de orice accent nostalgic și străin de tânguirea pietistă. Cunoașterea silogismelor lui neobișnuite, dar atât de conforme bazileilor bizantini, impun reprezentarea Luării Constantinopolului, figurată la bisericile din Nordul Moldovei, drept o icoană ortodoxă în toată puterea cuvântului. Prototipul la care trimite nu este însă, cum s-a crezut, nici asediul perșilor lui Cosroes și nici măcar luarea Constantinopolului, așa cum s-ar putea crede, ci icoana lucrării Proniei în istorie.

Luarea Constantinopolului este icoana în frescă a unei catastrofe redemptorii.

Incontestabil, acest dezastru mântuitor se află la baza întregului program iconologic și iconografic din nordul Moldovei. Se poate

observa că dispariția subită a icoanei Lucrării Proviđenței în istorie (Luarea Constantinopolului), imediat după moartea ctitorilor – a voievodului Petru Rareș și a mitropolitului Grigorie Roșca, a dezamorsat destul de repede conținutul polemic al întregului program. Odată ucis nervul, relieful vizual și proniator al întregului discurs iconografic se va atrofia treptat. Lipsit de icoana Lucrării Proviđenței, el va continua să mai fie prezent o vreme pe ziduri (Arbore, Sucevița), diluându-și, treptat, misterul vibrant în ipostaze din ce în ce mai rafinate, dar și mai plate dogmatic, pentru a se stinge complet la mai puțin de 50 de ani de la moartea ctitorului său. După aceea nu-l va mai relua nimeni, niciodată.

În mod indirect, este dovada tăcută, dar absolută, a paternității voievodului-iconograf asupra „zicerilor”, transmise nouă de curteanul Peresvetov.

*

„... nici culturii celei mari... nu i-a fost dat să fie...
nici aspirațiilor istorice superioare ale comunității
noastre, nici altor năzuințe ale insului românesc.
Ce s-a întâmplat cu toate aceste începături, care
adesea n-au rămas decât în gând?”

Constantin Noica /2

Știre bombă: regretatul Virgil Cândea a făcut oarecând o comunicare aproape neluată în seamă. Marele istoric anunțase identificarea unei hărți privind teritoriile avute în vedere de campaniile islamizante ale otomanilor, în care Țările Române, desigur, apar pe hartă, doar că sunt notate ca *no man's land*-uri, ca zone neutre, scutite de incursiunile Jihadului. Opinia aceluiași istoric, asupra acestui statut preferențial, era că ar fi fost negociat și obținut de voievodul Petru Rareș cu prilejul primei sale izgoniri de la domnie. Din surse se știe că Petru Rareș, care vorbea cursiv germana și italiana, plănuise o antantă secretă cu Imperiul German de Apus, că în vremea cât a fost lipsit de domnie,

n-a pregetat să ia contact și să-l viziteze personal pe însuși Soliman Magnificul, că s-a întreținut cu Sultanul direct în germană și că a discutat posibilitatea instituirii unei suzeranități speciale în Moldova. Merită spus că Muntenegru a reușit, de asemenea, să obțină același statut ameliorat, cu 50 de ani înainte de prăbușirea Imperiului Otoman. Prin urmare, în vremea lui Brâncoveanu, spațiul valah, ca și spațiul moldav, se bucurau de suzeranitatea Înaltei Porți, ca teritorii și împărțiri „tributare și supuse”. Altfel spus, ca țări care plătesc tribut, fiind însă sub înalta protecție a Porții Otomane. Așa cum conveniseră altădată „voievodul Petru” și Soliman Magnificul. Ar putea părea că turcii s-au ținut de cuvânt!

Petru Rareș s-a dus la Domnul în anul 1546. De atunci și până la căderea imperiului lor, turcii ar putea fi calificați retrospectiv drept un partener corect, care și-a ținut nestrămutat învoiala. Așa să fie? Ori, două sute de ani mai târziu, în vremea domniei lui Brâncoveanu, nu s-au dat în lături să primească, anual și totdeauna la termen, un tribut halucinant. Până astăzi, comentariul teribilei cabale care ar fi dus la monstruoasa execuție în serie a Brâncovenilor – domnitorul, cei patru fii și ginerele trezorier – refuză să ia în seamă realitatea conflictului dintre fanarioți și statul brâncovenesc. Este vorba despre inevitabila ciocnire de interese și năzuințe dintre două proiecte anti-otomane, secrete amândouă: dintre Mega Ideea fanariotă a surpării din interior a Imperiului Otoman și a croirii unei Grecii Mari, hegemonice în Balcani și proiectul, urzit de Brâncoveanu și Ivireanu, de a contracara deopotrivă pe turci și pe fanarioți, resuscitând puterea politică, în act și sacrosantă, a bicefaliei bizantine. „... Ideea lui Alexandru Mavrocordat-Exaporitul de a alcătui, în interiorul Imperiului Otoman, un stat-satelit multinațional bazat pe comunitatea de religie, un nou Bizanț, oferea unica șansă de ieșire din claustrarea impusă de Imperiul Otoman, iar supremația politică a arhonților Greco-fanarioți le-ar fi săturat acestora mândria de castă, exacerbată de o îndelungată umilință. Timp de peste o sută de ani, cât au ocupat tronurile Moldovei și Valahiei – pe care le-au transformat în State Majore ale proiecta-

tului Imperiu – fanarioții au construit cu migală calul troian politico-statal imaginat de Mavrocordat-Exaporitul.

Megali-Ideea a fost investită cu sigla Phoenixului, pasărea care renaște din propria cenușă. Ea a devenit operațională la începutul veacului al 18-lea, prin cumpărarea de către consorțiul greco-fanariot a monopolului domniilor în țările române. Cele două formațiuni statale – Moldova și Valahia – erau așezate în poziții-tampon între marile puteri ale timpului, fapt important pentru politica de permanentă conspirație a clanurilor fanariote” /3.

Pentru Imperiul Otoman, fanarioții reprezentau oculta. Turcii cunoșteau perfect și apreciau maxim cele două abilități de excepție ale oculte fanariote: pe de o parte, „tehnica” jefuirii optime a teritoriilor supuse imperiului și, pe de altă parte, versatilitatea diplomației și a relaționării occidentale. Erau culți, poligloți și fără scrupule. Datorită lor, Imperiul își încasa lesne „mai mult ca tributul” țărilor ocupate. Însă securitatea Imperiului Otoman îi urmărea discret peste tot, fără să-i scape din ochi. Îi lăsa să câștige ca să verse Imperiului și excedentul tributului. Strămtorate ideatic și practic de treptata afirmare a puterii bicefaliei brâncovenești, elitele fanariote s-au grăbit să ceară sultanului înlăturarea grabnică, prin forță și culpe inventate, a voievodului Constantin Brâncoveanu și a mitropolitului Antim Ivireanu. Odată smulsă sultanului Ahmed promisiunea, Brâncoveanu, aflat la închiisoarea „Șapte Turnuri”, n-a mai avut nici o șansă, indiferent ce sume ar fi oferit în schimb. În ochii Imperiului Otoman în curs de destrămare, a contat mai mult păstrarea relațiilor utile cu oculta fanariotă. Pentru Poartă, 1714 este anul fatidic când turcii și-au călcat pentru prima oară cuvântul dat voievodului Petru Rareș!

1, 2, 3 – Citate din eseu lui Radu Baltazar, *Agonia morală la români*, lucrare care va deschide seria FANAR, noua colecție în curs de editare la Fundația Anastasia. FANAR va cuprinde texte care se referă exclusiv la prăpădul pe care-l produc, oricând și oriunde, „mega ideile” pe care le generează mentalul ideologic.

CUPRINS

MIRCEA GELU BUTA	
Rosturile istoriei	5
ÎPS ANDREI ANDREICUȚ	
Cuvânt duhovnicesc: Episcopia Vadului este Bistrița	9
IOAN-AUREL POP	
Ierarhia bisericească a românilor din ținuturile bistrițene în secolele XIV–XVII	13
IOAN CHIRILĂ	
Tradiție, continuitate și unitate sau despre moștenirile moldave ale Transilvaniei	25
NICOLAE EDROIU	
Petru Rareș și orașul Bistrița	41
SORIN DUMITRESCU	
O jalbă cât un manual de domnie	51

ISBN: 978-973-595-960-9
ISBN: 978-973-595-962-3